

A NÉPIESSÉG ELMÉLETÉNEK KIALAKULÁSA

(Erdélyi János az 1840-es években)

A szabadságharc bukása utáni évek legfontosabb irodalmi folyamata: a népiesség, a népnemzeti irány átalakulása, módosulása volt. Ezt a folyamatot csak akkor érthetjük meg, ha legjelentősebb elméleti — és gyakorlati — képviselőinek 1849 utáni útját szemügyre vesszük. Erdélyi, Gyulai, — és Arany útja mutatja meg legvilágosabban, miféle értelemmel telt meg az irodalmi népiesség eszméje a szabadságharc után, miféle funkciót nyert a népnemzeti-ség az önkényuralom korszakában.

Ennek az irodalmi iránynak sorsát nagyrészt azoknak az íróknak fejlődése szabta meg, akik a nép — a parasztság, illetve a plebejusi rétegek — soraiból emelkedtek az irodalom, a tudomány vezető képviselői közé. Ez a népből jött értelmiség fontos szerepet játszott a forradalom előtt, s ez a szerepe a Világos utáni, változott körülmények közt is megmaradt. Elsősorban Petőfi, valamint Arany, Erdélyi, Vajda János, Tompa fejezték ki ennek a rétegnek öntudatát, szemléletét, de, mint erre a legújabb kutatások rámutattak, a reformkorinál nem kevésbé fontos szerep jutott a plebejusi, a népből jött értelmiség szélesebb körének, a Bach-korszak szellemi és sajtó-életében is.

Az irodalmi népiesség, illetve a népnemzeti iskola elméletét, esztétikáját a népből jött értelmiség egyik legjellegzetesebb képviselője, Erdélyi János teremtette meg. A népnemzetiség Világos utáni változásaira Erdélyi életútjának állomásai is figyelmeztetnek.

Ezek az állomások a népből jött értelmiség életútjának veszélyeire, nehézségeire engednek kitekintenünk. Pedig Erdélyi pályája viszonylag egyenes volt: célját, hivatását hamarabb lelta meg, mint a vele sokban rokon helyzetű Petőfi vagy Arany. Emezeknek hosszabb-rövidebb tartamú tévovázásában a színészi és költői pályák között, Erdélyi nem is osztozott. Pályakezdése csaknem szerencsésnek mondható: hivatását hamar megleli, s a „kaposi földműves” fiát a nemesi fiatalság azzal a családiassággal fogadja be, mely a reformkor patriarkalizmusából, s a harmincas-negyvenes évek demokratikus hajlamaiból egyaránt táplálkozott. Erdélyi édesanyja a falusi pappal íratja leveleit, de ő maga mindkét házasságát birtokos, nemesi család leányával köti. Baráti köre a reformkor nemesi értelmiségéből, irodalmi pályára törő nemes úriakból alakul ki. Ebben a körben jól megférnek egymással fiatal plebejusok és liberális nemesek, — mindaddig, amíg 1846-ban meg nem kezdődik liberalizmus és demokratizmus szétválása. Erdélyi nevét ott olvashatjuk azon a regényes okmányon, melyet 1839 Szilveszterének éjszakáján írnak alá Egressy Gábor, Szigligeti Ede, Vachott Sándor, Kazinczy Gábor és Kuthy Lajos, megfogadván, hogy tíz esztendő múlva ismét találkoznak, s „életeseményeikről” egymásnak beszámolnak. Erdélyi baráti körét azonban olyan nevek is jelölik, mint Vajda Péteré, vagy Szontagh Pálé, Madách barátjáé, akit a kutatók a Tragédia Luciferének modelljeként tekintettek valamikor. Erdélyi barátai közt találjuk Csengery Imrét, Antal testvérbátyját, a nagyváradi megyei tisztviselőt, akinek leveleiben a fiatal magyar polgárosodás oly tiszta és rokonszenves hangjai szólalnak meg. De Szemere Miklós örökös sértődöttsége, Petőfi iránti kicsinyes, féltékeny rosszindulata is éppúgy kifejezi ennek a körnek belső viszonyait, mint Vahot Imre léhasága, vagy Kazinczy Gábor szeszélyessége. És néha úgy tűnhet nekünk, hogy

túl sok is az irodalmár a 40-es években; a nemesség java versel, a polgárosodás első hulláma az irodalom felé viszi ezt az osztályt: a művelődés korszerű, nagy parancsának a maguk módján, jószándékkal, de műkedvelői szinten engedelmessé válnak. Nincs már messze az idő, mikor ez az osztály majd csak különcöket ad, — Jókai és Mikszáth hálás témáit — vagy szürke hivatalnokokat a monarchia államgépezete számára. A 40-es évek költészeti divatja némiképp a nemesség hattüvéje. Az Erdélyivel levelező fiatal költők legtöbbje elhallgat a Petőfi-korszakban, s a Világos után fellazuló irodalmi életben sem próbálkozik tovább. A vármegyék eldugott zugaiban verselgető költőhad soraiba tartozik azonban Madách is: az Ember Tragédiája egy olyan „műkedvelő” remeklése lesz, akit a 40-es években még senki sem méltatott figyelemre.

Erdélyi baráti körén körütekintve azt kell látnunk, hogy a 30—40-es évek fordulóján kialakult már egy rokon ízlésű, rokon lelkületű nemzedék, mely sokban különbözik az idősebbektől — Eötvös és Szalay László nemzedékétől —, vagy éppen az Erdélyben formálódó irodalmi köröktől. De Erdélyi nemzedéke némileg előkészíti Petőfi radikális körének, az igazi Fiala Magyarországnak létrejöttét. Erdélyi barátait is Jeune Hongrie-nak nevezi Csató Pál, már 1839-ben, ám ez a baráti kör a 49-es vízvonalstól, de még a 46-osat sem képes túlélni. A 40-es évek kezdetén azonban vonzalmi még tiszták és egyértelműek, s hogy mennyire élnek is, arról Kossuth hugának, Zsuzsának, Erdélyihez írott sorai tanúskodnak: „ha sors és viszonyok feleltették volna is velem meg ösmerni a szív őszinte szózatát, önnek társaságában újra megtanulhatnám érteni a szépet, jót, valót.” A forradalom évtizedének fiatal nemzedéke, a Petőfinél valamivel idősebb generáció már maga is új életstílust képvisel, mely az idősebbektől jobban különbözik, mint a náluk fiatalabbakétól.

Ha van valami, ami ezt a nemzedéket az irodalomnál is szenvedélyesebben érdekli, úgy a politika az. Erdélyi levelezése talán sohasem olyan élénk, mint az 1839-es országgyűlés idején; Erdélyi egy nagy család tagjának érezheti magát: az Árpád gőzösn Pozsonyba utazó Vachott Sándor nemcsak arról ír, hogy „jól mulatott” Szalay Laci társaságában, de a „két gyönyörű angyalt”, a Rosty-kisasszonyokat (egyikük Eötvös József, másikuk Trefort Ágoston felesége lesz nemsokára) is úgy említi, mint Erdélyi ismerőseit. A Petőfi pályáját oly élénk figyelemmel kísérő Erdélyit mégis inkább Kossuth-kortársnak érezzük. Menyasszonyához, Vachott Kornéliához intézett levelében, „Budavarából”, Úri utcai szobáját oly kedves szemléletességgel és részletességgel írja le, hogy még a székeket is felsorolja, melyekre: „hogya több vendéghez volna szerencsém, még a Vachott- és Kossuth-testvéreken kívül is, mind leülhessenek.” S hogy Kossuthnak még a házassága is mennyire személyes ügye Erdélyinek, arról Szemere Miklóshoz írt levele tanúskodik: „Kossuth Lajos férj lőn e hónap 9kén, s köztünk — négy szem közt legyen mondja, igen félek, remegek miatta, s óhajtom, hogy én csalódjam, ne ő, mert őt tiszteltem, s mindenre érdemesitem.”

Erdélyi barátai tüntetnek még, 1840-ben, demokratikus érzelmeikkel. Szontagh Pál „szép jelenségnek” tartja a zsidók emancipációját, s csak azt kifogásolja, hogy „mért adunk mindig szabadságokat s soha szabadságot”, ugyanő Bihar megyét „a republicanismus szent eszméje” képviselőjének tekinti a diaetán. Mégis, Erdélyinek e családias, patriarkális viszonyok közepett is újból és újból éreznie kellett plebejus mivoltát. Emberi különállásán kívül szembezők voltak irodalmi különállása is, melyre 1855-ös Szépirodalmi Szemléjében Gyulai figyelt föl, Garayval és Vachott Sándorral hasonlítván őt össze: „Erdélyi sokban rokon volt társaival és sokban elhajlott tőlük, kivált amint demokrat eszméket pendítve meg a népies felé fordult.” Hogy mennyire nem volt „rokon”, azt társai néha éreztették is vele; a sógorság küszöbén egyik vitájukat Vachot Imre sértő célzással zárja le, midőn Erdélyi leckéztetésének „pórias nyilait” említi. Milyen sokat mond az a megjegyzés, melyet Erdélyi e levél hátlapjára ír: „A jobbszármas ember a maga hibáját szeszélyből, másokét gorombaságból, nevetlenségből származtatja. Még egyentő hibásak sem szeretnek lenni velünk.” Ez a „velünk” sokat elárul Erdélyi társadalmi közérzetéről, s arról a különállásról, melyet a patriarkális, családias kapcsolatok sem

tudtak egészen feledtetni vele. Ügyvédi vizsgájára készülve („poétaságát eldisputálandó”), ismét a különálló ember panaszát hallatja, azét az emberét, akit még a házasság sem avathat a rangos világ teljes jogú tagjává („S mind ez miért? azért a nyombrú vigasztalásért, hogy rangom legyen a társaságban, mely kedvét leli a szóban és címben”). Szükségszerű, hogy társadalmi helyzetét mindig a házasság küszöbén kelljen átélnie; Csorba Ilonát, özvegyiségében megszeretett menyasszonyát mily gyengéd határozottsággal figyelmezteti, hogy „őt szegényes, kevéssé válogatott öltözetű magyar ember is meg fogja talán látni, látogatni, mint férjének rokona.” De mennyire plebejusi az az öntudat is, mellyel menyasszonyát a maga kivívta, nem pedig őseitől öröklött tekintélyére, helyzetére figyelmezteti: „Így én magam embere, magam ura és szolgálja, de magam műve is vagyok. Az ekkép leírt szegény magyar embernek lesz kedved neje, barátéja.”

Az Erdélyiéhez hasonló plebejusi, új-értelmiségi közérzet jellemzi e kor nem egy nagy, magyar költőjét, gondolkodóját. Erdélyihez hasonlóan érez Vajda János, Tompa, s ennek az újonnan jött típusnak önéletrajzi epizódokon épülő, nedélyes-humoros arcképét teremti meg Arany a *Bolond Istókban*. Gyulai is a társadalmi helyzet ugyanoly kétértelműségét kénytelen átélni, melynek kinjai az irodalomban a *Vörös és fekete* óta annyira tudatosak: „Nekem nincs panaszom a gróf ellen. Mind ő, mind családja megbecsülnek, többet csak kivételes jellemektől kívánhatni, de maga a helyzet olyan, mely természetemmel ellenkezik s kedélyemre leverőlköt hat. Szomorúan nevelés szerepet kell játszanom. Nem az fáj, hogy minden órában kell éreznem: a komornyiknál csak egy fokkal vagyok több, hanem mert velük oly vidámon, fesz-telenül kell társalognom, mintha hozzájuk hasonló volnék. Nem alázhatom meg magam, mert megvetnek, nem járhatok felemelt fővel, mert éreztetni fogják velem, hogy szolgál vagyok”. Bolond Istók népes családjának egyik legfájdalmasabb tapasztalatát fejezi ki Gyulai Pál, s ez a tapasztalat épp a 40—50-es években válik általánossá, midőn a polgárosodás terjedése újabb és újabb tehetségeket lök föl a népből, a plebejusi rétegekből, az értelmiség körébe. De talán épp ezekre a tapasztalatokra volt szüksége Erdélyinek is, Gyulainak is, hogy Petőfi ifjúkori hányattatásainak jelentését felfogják, s rokonszenzvel, megértéssel forduljanak ahhoz, „kit rokonság, vagyon nem ajánl, kit soha nem hallott néven hínak, és vándor-színészek társaságába, vagy épen közbakának felcsap.”

Tévednénk, ha azt hinnők, hogy e kor plebejusai mind a Petőfi, vagy a Vajda János indulatait hordozzák szívökben. Arany vagy Erdélyi lassúbb vérmérsékletén a társadalmi közérzet nem a lázadás, hanem a szigorú ítélet, a különállás, az erkölcsi fensőbbiség formáiba fogottan üt át. Ezek a plebejusok, ezek az értelmiségbe *alutról* érkezettek elsősorban a nemesség iránt bizalmatlanok: politikai mozgalmait mély kétkedéssel szemlélik, a vármegyei közélet pátoszától viszolyognak, a diétai retorika mutatványai felett hidegen térnek napirendre, s a romantikában fogant, látványos liberalizmus nem elégíti ki őket. Valójában a népi-plebejusi értelmiségnek ez a két nemzedéke, Erdélyi éppúgy, mint Petőfi: *polgárosultabb* már a „polgári funkciójú” nemességnél. Ezért van az is, hogy a „politikai” költészetből egy időben annyira húzódoznak: Erdélyinek az irányzatosság elleni kritikája nem közönyt a nagy eszmék, vagy a haladás iránt, — hanem bizalmatlanság a szónokias, obligát „hazafias” költészetrel szemben. Erdélyi éppoly kevéssé hisz az „elveszett alkotmány” politikusaiban, mint Arany János. Csengery Imréhez írott levelében nyíltan kimondja: „ez a napról-naprai tyúklépés a haladásban, ez a bukfenec és botorkálás, előttem nem haladás, hanem csak afféle lökdösődés előre hátra” és ugyanott, Vajda Péternek nagyon is plebejusi vallomására hivatkozik: „Vajda Péter azt mondá egyszer, hogy Magyarországot, mint hazáját, egyedül *nyelvéért* szereti; és igaza volt.” Erdélyi vagy Arany csendes, de mély elégedetlensége rokonabb Petőfi és Vajda szenvedélyes elégedetlenségével, mint első látásra vélnők. Az *elveszett alkotmányt* a nemesi szemléleten ugyanúgy „kivülmaradó” s ugyanannyira szigorú, felelős bíráló sugallta, mint Vajda nagy röpíratit. Rák Bende s Hamarfy vármegyéje, vagy a *Polgárosodás* „táblabírói szektaparadicsoma”: ugyanegy világ.

Erdélyi költői működése, kritikusi, teoretikusi munkássága, de még az ítéleteiben, állásfoglalásaiban megmutatkozó hajlama és ízlése is: Petőfi útját egyengeti. 1840-ben írott költeménye, az *Egy gyermek születésére*, demokratizmusában és népszemléletében az Eötvös képviselte népbarátságtól és filantrópiától már Petőfi majdani nézőpontja felé tart. Erdélyiben tudatosul legkorábban az új költészet ízlése, melyet Petőfi művei éppen, hogy megtestesítettek. Ez az ízlés láttatja vele egyhangúnak és untatónak a *Tündérvölgy* Vörösmartyjának pompázatoságát, — 1845-ben, vagyis Petőfi első győzelmeinek idején. De már 1841-ben is idejétmúltnak érzi azt a dagályosságot, mely Kuthy Lajos stílusát megrontja; a „kuthyzmus” elutasításában *A helység kalapácsának* ízlésbeli anticipációját kell látnunk. S 1841-től kezdve, midőn Vahot Imre és Kuthy botrányos viszálya az irodalmi légkör megromlását jelzi már: Erdélyi ugyanúgy foglal állást velük szemben, ahogyan majd nem sokkal később Petőfi is. Erdélyi nem nyújt közvetlen támogatást Petőfinek, de szinte szándéktalanul, egész elméleti tevékenységével Petőfi diadalát alapozza meg. Költészete, a Petőfi fellépte előtti években, ha csekélyebb mértékben is, de ugyanazt a funkciót tölti be, mint majd a Petőfié. Erdélyi osztozik az előfutárok sorsában: a nyomában érkező elsősorban őt borítja homályba. 1844-ben megjelenő verskötetének legveszélyesebb versenytársa: Petőfi korai költészete. Feleségének korai halála után, az 1844—45-ös esztendőket, ezeket az irodalmi népiesség diadala tekintetében oly döntő éveket külföldi úton tölti, s mire hazatér, Petőfi költői sikerei feledtetik az ő költészetét: amit ő kezdett, azt Petőfi már rég túlszárnyalta. A Szépirodalmi Szemlét szerkesztő Erdélyi körül megritkult az irodalmi élet, s mintha ő maga menthetetlenül kívül került volna az irodalmi élet lényeges fejleményein. Hasonló tapasztalatban még egyszer lesz része: az 50-es években, a kritikai munkásságba magát oly nagy kedvvel belevető Erdélyit majd Gyulai Pál újszerűbb, frissebb, elevenebb kritikusi művészete és módszere szorítja háttérbe. 1856-os Arany-tanulmányának nehézkessége, elvontsága csak még inkább előtűnhetik, ha Gyulai *Szépirodalmi Szemlét*ét állítjuk melléje.

*

Erdélyi és Gyulai kritikusi, teoretikusi működésének központi kérdése a magyar irodalom addigi fejlődésének megértése, minősítése, — és a további fejlődés irányának kijelölése volt. A 40-es évek forduló-jellegét a kortársak átérezték, — de a követendő irány megjelöléséhez elsősorban az addig megtett út értelmét, jelentését kellett volna feltárni. Erdélyi és Gyulai a 40-es, illetve 50-es évekig ívelő fejlődést a *nemzeti irodalom* kialakulásának szemszögből fogták föl, — irodalomtörténeti koncepciójuk azon a tételen épült, hogy a magyar irodalom a XVIII. századvég „utánzási” korszaka után, fokozatosan a mind nemzetibb formák és eszmék felé fejlődött, s e fejlődés Petőfi és Arany költészetével érte el tetőpontját. A nemzeti irodalom kialakulásának kérdéseit hozzájuk hasonlóan látta Arany is; a nemzeti irodalom fejlődési elvének különféle vonatkozásait annyira azonos módon látták ők hárman, hogy néha nem is könnyű eldöntenünk, hogy melyiküket tekinthetjük egy-egy megállapítás, egy-egy elvi általánosítás apjának. Nagyjából azt mondhatjuk, hogy a 40-es években Erdélyi elméleti alapvetése a legfontosabb, az 50-es években pedig Aranyé. Gyulai irodalomtörténeti koncepciója majd a másik kettő eredményeinek összefoglalásából, továbbfejlesztéséből, illetve alkalmazásából születik meg. Erdélyi, Arany és Gyulai irodalomtörténeti fejlődésképének folytatását Horváth Jánosnál találjuk meg. A 40—50-es évek három legkiválóbb teoretikusának azonos nézeteiből természetesen, nem következik hármójuk világnézeti és művészi álláspontjának maradtéktalan azonossága. De hasonlóképp nem fogadhatjuk el azt a korábban megmutatkozott felfogást sem, mely Erdélyit és Gyulait egymással szöges ellentétbe állította, s az előbbinek erőnyeit éppoly kevéssé volt képes föllismerni az utóbbinál, mint amannál: emennek hibáit.

A nemzeti irodalom kialakulásának történeti képe nagyon is indokoltan foglalkoztatja a 40—50-es évek teoretikusait. A magyar irodalom, más kelet-európai irodalmakhoz, s főként az oroszhoz és a lengyelhez hasonlóan, a XVIII. század folyamán, a felvilágosodás korszakában

vállalja a polgárosodás előkészítőjének, mozgósítójának szerepét. A magyar irodalom, akárcsak kelet-európai társai, a fejlettebb, „polgárosultabb”, nyugati irodalmak bizonyos vívmányait, műfajait, stílusait, témáit stb. utánozta kezdetben, s ezek áthasonítására, nemzetivé átalakítására törekedett. Ezek az irodalmak előbb a műfordítás, majd a nyelvi reform eszközeihez folyamodtak, de az igazi áthasonítást csak akkor tudták megvalósítani, amikor a hazai valóságból választott témákat — nemzeti ötvözetű formákban tudták kifejezni.

Az irodalom nemzetivé fejlesztése tehát fontos feladat volt a század első felében, s ez a cél tette szükségessé a népköltészethez való fordulást is. A magyar irodalomnak a „polgárosodás”, a polgári átalakulás irányában tett erőfeszítései szorosan összekapcsolódnak az irodalomelméleti és esztétikai munkával, mely Kölcsey tevékenysége óta egyre élénkebbé válik. A reformkor, illetve a magyar romantika irodalomelmélete a német esztétikán alapul, ennek kategóriáit veszi át, de a romantika, illetve a klasszicizmus megítélésében sajátos, külön álláspontokat alakít ki, Kölcsey, Vörösmarty, Szalay, Eötvös irodalomelméleti és kritikai írásaiban félreérthetetlen kapcsolat jön létre a felvilágosodás és a romantika szemlélete között. A francia romantikának olyan védői is, mint Bajza, esztétikai elméleteiket nagyrészt a német romantika (Schlegel, Tieck, Jean Paul stb.) esztétikájának segítségével építik föl. Kölcsey ugyancsak a német esztétikai irodalom nézeteit ismétli, midőn a *Nemzeti hagyományokban* a költészet fejlődésén végigtekint. A reformkor magyar irodalomelmélete (Kölcsey, Bajza, Toldy, Vörösmarty, Szalay) a német romantikus esztétikához főként azért folyamodik, mivel a Schlegeléhez, Jean Pauléhoz, Bouterweckéhez hasonló esztétikai rendszerezést a francia felvilágosodás, illetve a francia romantika nem hozott létre. Kölcseynek, Berzsenyinek, Bajzának azért van szüksége a német romantika esztétikájára, mivel az új, a „polgárosodni” kívánó, tehát korszerű, fejlett kifejezési eszközöket kereső reformkori magyar irodalom a műfajok, a nyelv, a verselés, a stílus stb. kérdéseiben elméleti útmutatásokat és felvilágosításokat igényel, hogy a maga áthasonítási feladatait megoldhassa, és ily módon önállóbban, több eredetiséggel léphessen föl. Ezért igyekszik Berzsenyi felvenni a versenyt Kölcsey elméleti ismereteivel, ezért mélyed el Kölcsey és Vörösmarty a dramaturgia kérdéseiben, ezért foglalkozik Bajza az epigramma, a regény vagy a dráma teóriájával.

Ami Erdélyit a reformkori romantika, illetve a még korábbi klasszicizáló korszak esztétikájától eleve megkülönbözteti, az: Hegel módszerének, dialektikájának átvétele és alkalmazása. Erdélyi magáévá teszi a Hegel-féle „művészeti formák” (a szimbolikus, a klasszikus és a romantikus) tanát is, pontosabban: a klasszikus és a romantikus „művészeti forma” hazai viszonyának vizsgálatát tekinti egyik feladatának.

Hegel követése az egyik legfőbb oka annak, hogy Erdélyi ellentétbe kerül a romantika vezető kritikusával és teoretikusával: Toldy Ferenccel. Ez az ellentét, mely sohasem csap át személyi térre, s mindvégig elviekben marad meg, leginkább még a viszonyuk hivatalos, kimért udvariasságában válik árulkodóvá. Erdélyi, mint a Kistaludy Társaság titkára, a Társaság igazgatójához, Toldyhoz ígyszólván csak „hivatali” módon fordul, a 40-es években. Amikor 1858-ban a Társaság újjáalakulásáról esik szó, az új „titoknok” állását Erdélyi szívesen elfogadná, hisz érzi pataki elszigeteltségét, s napról napra világosabban látja, hogy az irodalmi élet periferiájára került. Toldy azonban inkább Patakért aggódik: „Egy új irodalmi tűzhely keletkezett ott” s ez az igazgató nélkül „semmibe dől”. „S ki fog nekem Patakról könyveket és kéziratokat küldeni?” — teszi még hozzá Toldy, így készítvén fel Erdélyit az elutasításra. Ekkor már bizonyára felmerült az új igazgató-titoknok neve, Kemény és Csengery között. A még nála is méltóbb Arany János Erdélyit most az irodalomszervezésben ugyanúgy a háttérbe szorítja, mint a költészetben Petőfi, vagy Gyulai a kritikában.

A Toldyval támadt ellentét tovább mélyül az „aranykor”-vitában. Erdélyi és Gyulai egyforma határozottsággal, egyforma érvekkel utasítják el Toldy ítéletét, mely Vörösmartyt kíváná csúcspontként elfogadtatni, s hozzá képest Petőfit és Aranyt csak mint „hanyatlást”.

Erdélyi számára a Hegel-kérdés a Toldy irányában teendő vallomás és a tisztázás igényével is felmerül. „Óhajtanám tudni az ön véleményét az én aesthetikai vallomásom felől — írja Toldynak, 1853. december 8-ikán — egyébiránt addig is biztosíthatom kegyedet, hogy mióta én afféle cikkelyeket írok, soha sem írtam más, mint hegeli szellemben és pedig eleinte akaratomon kívül, később aztán rendszeresen is.” A dialektika alkalmazása Erdélyinek különösen 50-es évekbeli írásaira jellemző, s nem utolsósorban a Toldyhoz intézett levelet két esztendővel követő *Egy századnegyed a magyar szépirodalomból* (1855) címűre. Az „egyezményesekkel” folytatott vitára céloz a Toldyhoz írott levél másik passzusa, mely kettejük ellentétének filozófiai oldalát is megvilágítja: „Én ígértem, s nem adtam cikket, mert félttem, hogy többször hallva kegyed nyilatkozatát Hegel s más efféle bölcsészek ellen, kedvetlenül fogok vétetni, mert mi tűrés tagadás! nekem Hegel szellemében kell szólnom minden tétova nélkül. Én azon idők óta, mikor még az Athenaeumban folyt a per a hegelismus felett, sokat gondolkodtam, s olvastam e tárgyról: s örülök, hogy nem hallgattam Szontagh Gusztávra, a minden bölcsészek legfőlszínesebbjére.” Erdélyi majd 1857-ben jelenteti meg *A hazai bölcsészet jelene* című vitairatát, melyben Hegel tanait tartja „a magyar szellem számára a legmegfelelőbbeknek”. De egy évvel korábban Szentpétery Sámuelhez intézett levelében felsorolja a hegelianus „ellentétből ellentétbe” átmenet híveit, és az egyezményesség ellenségeit: Tarczy Lajost, Wargha Jánost, Szeremley Gábort, Horváth Cyrillt, Csengery Antalt, Venczel Gusztávot, Pauler Tivadart, Szalay Lászlót, Hegedüs Lászlót, — és önmagát. Ez a különös névsor arra is figyelmeztet, hogy a Budapesti Szemle körének hegelianus vonatkozásait tisztázni kellene. (Eddig csak Szabó Imre tárta föl Szalay László eszmerendszerének hegeli elemeit.) Az 1857-es vitairatot tehát Erdélyi hosszas, gondolati felkészülése előzte meg; Hegedüs László jelenléte Patakon azt sejteti, hogy Erdélyi ott a pápaihoz hasonló, hegelianus kört próbált kialakítani. Hetényi elleni polémiájának hegeli álláspontja fölismerhető a Szentpéteryhez írott levélben is, midőn kifejti, hogy „a harmónia épen úgy áll elő, ha külön hangok, sőt ellentétesek (contra-punct) engeszteltetnek össze”. Erre a gondolatra adhat visszhangot Greguss is, midőn méltatásában arról szól, hogy Hegel tanítása nyomán vetkezett ki Erdélyi „első széppészeti elmélete merevségéből”, s „a kritika terén is az ellentétek egyeztetésén fáradozott.”

Ifjúságának egyik hamar letűnt barátja, Kirmarsik Károly már 1840-ben a nemzedék Hegel-kultuszáról tesz tanúságot: „A Hegel filozófiájából tanulj barátom” — írja Erdélyinek — „sokat, igen sokat; én ha szünnapokban feljössz szorgalmatos tanítványod leszek; s mert költség nélkül jut neked Hegel philosophiájának tudománya, én is hasonló áron szándékozom azt tőled vásárolni.” Erdélyi írásaiban a hegeli felfogás már 48 előtt szerepet játszik, — így pl. az 1845-ös Vörösmarty-tanulmányban, midőn a *Zalán* Hadur-Ármány ellentétének dialektikájára utal, olyan költeményt óhajt, mely hasonlóképp ellentétekben fogná föl „a világ életének mozzanatait, dialecticus haladását.” A *századnegyed* irodalmának bemutatásában is a dialektikus folyamatokat hangsúlyozza: a 30-as évek irodalmának, a magyar romantikának kialakulásában a „formás művészettel” való szakítást érzi döntőnek, vagyis azt az elszántságot, mely „újabb nyereseményekért lemond nagy részben a forma szabadságáról” („így mozdítják egymást a végletek a politikai életben, a vallás, a bölcsészet fejlődésében, szóval, mindenütt, ahol nem szűnt meg az élet”). Ebben az 1855-ös írásban hangsúlyozza legvilágosabban a „szellem életének” „mélységes dialektikáját”, — „melyet a közrendű értelem igen jól fog fel, midőn állítja, hogy egyik idő a másikkal ellensége.” S ugyanitt a hegeli szemlélet egyik legfontosabb mozzanatát öltözteti sokatmondó, költői hasonlatba: „Én ezúttal nem törődöm veled, ha netán egy némely olvasót megfosztok afféle szokott képzetmódtul, mely szerint az irodalom haladását az idő folytán kinyúlt egyenes vonalnak tekinti. Sőt inkább emelkedése az; más szóval: egymás utáni és egymás fölötti pálya, mint a sas fellengése, midőn le és föl szállongó utat ír le előttünk a magasságban.”

Erdélyi egész irodalomszemlélete, a magyar irodalom múltjáról és kortársi jelenéről alkotott képe, a klasszicizmusról és a népiességről szóló felfogása, sőt, a népköltészethez való folyamodása és népiességi tendenciája is: Hegel eszmeiségén alapul. Hegel módszerét és eszméit Erdélyi oly módon alkalmazza a magyar irodalom elméleti és történeti tényeire, hogy mindezzel a népiesség, a népnemzeti felfogás igazát támassza alá, Erdélyi hegelianizmusa tehát éppúgy elősegíti az irodalmi népiesség győzelmét, mint a Petőfi-korszak költői forradalmát is.

Erdélyi átéli és megérti a maga korának nagy, költészeti irányváltását, ezt a váltást ő hegeli módon fogja fel, s a Hegel-féle „művészeti formák” elvének megfelelően, klasszicizmus és romanticizmus — illetve: általános és nemzeti — „eszményi és egyéni” váltását látja benne. Erdélyi 1848 előtti korszakának polémiája az „eszményi”, illetve a „klasszikus” ellen: az új költészetért vívott harc is. Illetve: a magyar irodalom nemzetivé válásának véglegesítéséért vívott harc. Erdélyi a „művészeti formák” elvontságából a történelmi fejlődés konkrét tényei közé tőr át, s ily módon Arany és Gyulai irodalomtörténeti szemléletének lényeges előzményeit hozza létre.

A hegeli „eszményiség” fogalma teszi Erdélyi számára lehetővé, hogy a Kazinczy után kialakult magyar irodalmat, illetve Vörösmarty fellépésének értelmét, jelentőségét helyesen világítsa meg. Arany és Gyulai ugyan nem tették magukévá a hegeli szemléletet, de mindaz, amit Erdélyi gondolati örökségéből átvesznek, objektíve ennek a szemléletnek gyümölcse. Az „eszményiség” korszakának meghatározásában egyébként a század első évtizedeinek irodalomelmélete is segítséget szolgáltat neki: Kazinczy a „Schönschwätzereknek” tekintett Novalis, Fichte és Schelling ellenében, Lessing, Winckelmann és Goethe mellett tart ki mindvégig.

1867-es írásában, a *Pályák és pálmák*ban Erdélyi visszatekint a 40-es évek harcaira és törekvéseire, s a maga akkor kialakult nézeteit is összefoglalja. Hasonló összefoglalásnak tekinthetjük 1855-ből a *Századnegyedet* is. Mindkét írásban a 40-es évek kritikáinak, tanulmányainak alap gondolataival találkozunk, s ezeken túlmenően, a „művészeti formák” dialektikus folyamatainak, egymást váltásának szilárd, történeti megalapozásával.

* Erdélyi az „eszményi”, a „klasszikus” elvet képviselő irodalmi korszakot, vagyis Kazinczy, Berzesnyi, Kölcsey, Bajza és Szemere Pál költészetét idegenszerűnek, történelmileg túlhaladottnak tartja. A *Századnegyed*ben azt is kifejti, hogy „a klasszikai iskola legnagyobb tanítványai, Czuczor, Vörösmarty, sőt Kisfaludy Károly is kezdtek kinőni a klasszikai szabotosság öltönyéből”. A *Pályák és pálmák*ban, valamint az 1845-ös Vörösmarty-tanulmányban is Erdélyi igen finoman, rendkívüli művészi érzékenységről tanúskodón mutatja be Vörösmarty eltávolodását a „klasszikai iskolától”, fokozatos haladását a népiesség felé. Erdélyi ezt a haladást főként nyelvi téren követi, — nála, csakúgy, mint Gyulainál, a költői nyelv kérdése eldöntő szereppel bír: mindketten hajlanak arra, hogy inkább a nyelv, semmint az eszmék alapján szabják meg egy-egy író hovatartozását. „Köszönet Vörösmarty-nak, hogy vétett a classicismus ellen és többször, igen sokszor vétett” — kiált fel a *Pályák és pálmák* szerzője, majd e „vétést” kizárólag nyelvi példákon konstatálja. Erdélyi tiltakozását a „klasszikai iskola” ellen elsősorban a nemzeti irodalom megteremtésének gondja sugallja: túlságosan utánzótnak, idegenszerűnek találja ahhoz, hogy a nemzetiség igényeinek megfelelhessen. De részük van a klasszika elutasításában a polgárosodás támasztotta igényeknek is: elvontnak és némileg arisztokratikusnak tűnhetik ez az iskola, a polgárvá átalakuló irodalom viszonyai közt. Mert: „vannak idők, midőn a klasszicizmus nem kelendő, sőt lelki szükség, hogy megromolják, különben ma is eklogákat énekelnénk, s nem volna előmenetel” (*Századnegyed*). A klasszika ellen fellépő Erdélyi önkéntelenül és ösztönösen is a realizmus érvényesüléséért küzd; az „olymp, aetheri, myrthusz” és hasonló „ideális dolgok” ellenében ő ugyanis a *nemzeti költészetet* tartja a „hússal és vérral jelzettnek”. (*Egyéni és eszményi*, 1847.) A *Századnegyed* utólag igazolja Petőfit, amikor azokról a költőkről szól, akik fölismer-

ték, hogy „a simaság mellett a darabosság is megjárja, hogy tanácsosabb a nemzet minden érzelmeinek és élményeinek adni magokszerű kifejezést, mint örökké 'szü, kebel, szent, édeni, menny, üdv' s még néhány szócskával vesződni”. Bármennyire idejétmúlt volt is a klasszika, Petőfi kortársai közül még sokan akadtak, akik annak rekvizitumaival „vesződni” kívántak. Az 50-es években viszont már annyira győzött az irodalom vezető köreiből a népiesség elve, hogy Erdélyi költői stílusát is a német romantikával hajlandó rokonítani Gyulai.

Klasszika-ellenességének legfőbb igazolását Petőfiben találja meg Erdélyi; a klasszikus, az „eszményi” iskola gondolatainak és formáinak „behatását”, a „szabályosság” fogalma zárja magába. Petőfinél ez a szabályosság semmisül meg, ez a formai és gondolati korlát, melytől szabadulni „nem bűn, sőt valódi tökély”. A gondolatok terén a szabályosság „kimérni törekszik a szellemi világ határait”, s „ily értelemben eléáll aztán a magasb, az ünneplés és köznapi költészet egyoldalú magyarázata, az esztétikusok kifradhatatlan ügyekvése a fiókozás körül, egyik fiókban: szép, a másikban szépecske, a harmadikban kellemes, nagyszerű stb.” (Petőfi-tanulmány, 1854). A francia romantika túlzásai ellen mindig tiltakozó Erdélyinél magánál is megtalálhatjuk a romantika izlését és indulatát a „szabályosság” elleni lázadás megnyilvánulásaiban. Mintha a klasszika ellen fellépő Erdélyi a romantika útjain juthatna csak el a realizmushoz.

Az „eszményi” iskola ellen fellépő Erdélyi néha igazságtalan is, mint például Berzsenyi iránt, akinek költészetét 1847-ben csak lényeges fenntartásokkal képes elfogadni. Berzsenyinnél, s a klasszika többi hívénel is az „ideál rendszerek” elvontsága csüggeszti: „Az egész ideálnak ezért az a szomorú sorsa van, hogy még soha senki meg nem magyarázta embertársainak érthetőképpen, nem különösen a magyar irodalomban.” (Berzsenyi-tanulmány, 1847.) A magyar klasszikával szemben pedig még azt a vádat is emeli, hogy „a classicismus legkiválóbb szépségét az egész iskola nem bírta előállítani”, — így például az egyszerűséget, melyet Homeros és Goethe példája nyomán sürgetett az „eszményi” irányzat: csak a népiesség valószínűsítette meg. (*Pályák és pálmák.*)

Erdélyi anti-klasszikus felfogásának egyik legsajátosabb elemét a „kozmpolitizmus”, illetve az „emberiség-költészet” kérdése képezi. A klasszikai iskola az „általános szép” és az „általános emberi” révén az egész emberiséghez szóló költészet igényével lép föl. Erről az igényről Erdélyi sem kíván lemondani, s a „csoportosan beszállingózott gondolatok és gondolatformák mint idegen vándormadarak” ellen, vagyis az „idegen klasszicitás” ellen fellépve is meg akarja menteni az egész emberiséghez szóló költészet lehetőségeit. Erdélyinek ezt a törekvését hasztonalanszerűen keressük Gyulainál, vagy akár Aranyánál. Ez utóbbiak már sokkalta bezárkózottabb álláspontot képviselnek a nemzeti irodalom kérdésében, mint Erdélyi. Velük ellentétben Vajda a *Polgárosodásban* (1862) az emberiséghez szóló költészet hiányát kéri számon a magyar irodalomtól. De az igazán emberiséghez szóló költészet: Petőfi forradalmi lírája, — ám ennek ilyen jelentőségét épp Erdélyi nem veszi majd észre.

A *Pályák és pálmák*ban Erdélyi elutasítja a goethei világirodalom-fogalmat, melyet „kozmpolitizmusnak” tekint, s az „eszményi iskolával” azonosít. Már korábban, Vörösmarty-tanulmányában Erdélyi különbséget tett „emberiségi” és „nemzeti” költők között; az előbbi csoportra Goethét hozza fel példának, az utóbbira Schillert. Az „emberiségi” költészet szintjét, természetesen, csak a legnagyobbak érhetik el: „A fennálló európai nemzetek közül talán csak Dante, Shakespeare és Goethe az a három eredeti nagy szellem, kik által nemzetök befolyt a világgöltészet folyásába. Lehetne szó még a spanyolról is, de a franciáról aligha; a többieket nem is említvén”.

Erdélyi oly módon oldja fel a klasszika elutasításának és az „emberiségi” költészet igenlésének ellentmondását, hogy a „világirodalmi cosmopolitizmust” és az „emberiségi” költészetet egymástól gondosan elválasztja. „A világirodalom egységet alkuszik, mint politikában a cosmopolitizmus, s megöli a nemzetiségek irodalmát, történelmi voltát, és ájtattal helyezkedik az egyetemes emberiségi színvonalra.” Márpedig: „Nincs oly határozott aesthe-

tikai műveltség, legyen római vagy görög, francia vagy angol, mely a nemzetiségek korlátait fölöslegessé tenné vagy feloldaná", — és: „A nemzetiségek azzal szolgálják az örök szépet, ha megőrzik és művelik a mi bennük saját, elidegeníthetetlen és kölcsönözhetetlen adomány, hiszen a költészet realitása épen és határozottan a nemzeti szellem.” (*Pályák és pálmák*). Erdélyi tehát a „világirodalmi cosmopolitismus” és az „eszményi” iskola elutasítása mellett, vissza kíván jutni az „emberiségi” költészethez, s ezért a nemzeti-népi költészet távlatába az „általános emberi” igényét állítja. Ezzel az „emberiségi” igénnyel Erdélyi a népiesség Világos utáni korszakának egyik legfontosabb elvét hirdeti meg. Ez az elv védekezést jelent az olyan bezárkózás ellen is, mely a nemzeti költészet egyoldalú művelőinél, különösen a petőfieskedőknél aggasztóan mutatkozik meg. A petőfieskedők ellen igen határozottan fellépő Erdélyi az „általános emberi”, a „tisztán emberi” elvében az „emberiségi” költészethez kíván eljutni, — s szerinte ehhez a célhoz egyedül a nemzeti-népi, de ugyanakkor a „tisztán emberit”, az „általános emberit” kifejező költészetet át vezet az út.

Erdélyin kívül Arany is érzi a Világos utáni évtizedekben a nemzeti-népi költészet beszűkülésének veszélyeit. Ez az oka annak, hogy — mint látni fogjuk — a népies költészet *táglítására* törekszik, s a lélektan, a jellemrajz elmélyítésével, ugyancsak a „tisztán emberi”, az „általános emberi” követelményének tesz eleget.

A bezárkózó népiesség ellen védekező Erdélyi tehát a klasszika elvontságát, idegenszerűségét változatlanul elutasítja, de a benne rejlő humánus-igényt nemcsak hogy megmenti a nemzeti-népi költészet számára, hanem azt *kizárólag* emebben tartja megvalósíthatónak. Épp Erdélyi, aki nemzeti költészetért küzdött a klasszikai ellenében, — amannak egyoldalúságaitól igen erélyesen óv, különösen a petőfieskedőket bíráló írásaiban, pl. a *Magyar líra 1859* címűben is: „... be kell látni, hogy a nemzetiség elzárkózott, merev eszméje, rideg felfogása visszavet, hátralök, épen azért, mert a végtelent, az egyetemeset, minő az eszthetikai szép, bizonyos számú emberiség javára kizárólagosan igyekszik lefoglalni, vagy az eszmét, a lelkiiséget az idő és tér korlátai közé sorompózni, holott mint nemzet nincs emberiség nélkül: ugy nincs hazai szép amolyan egyetemes nélkül, mely az általános emberiségből fakad.”

A „tisztá emberi”, az „általános emberi” egyébként már kritikusi pályája kezdetétől fogva egyik alapelve. A klasszika elleni harcában is az „általános emberi” hiányára mutat rá az „eszményítő iskolánál”, mely valódi egyéniségek helyett elvont alakokat teremt. A „tisztá emberinek” egyedülálló kifejeződését ünnepli a népköltészetben, s az „egyének” érvényesülését az „eszményivel” szemben, mindig a konkrét, „hús és vér” ábrázolás feltételének tekinti. Erdélyi értelmezésében tehát az „általános emberi”, a „tisztán emberi”: a realista művészet egyik formája, a klasszicista elvontsággal és általánossággal szemben. Ez az „általános emberi” hiányzik számára a *Zalán* Árpádjában, akit „pusztán társadalmi egyénnek” tart, s emiatt az egész művet nem egyébnek „katonai és hadleíró elbeszélésnél”. Herder nyomán Erdélyi a „költői lélek enciklopédiáját” kéri számon a költői alkotásokon, vagyis „férfi és nő, testvér és testvér, barát és barát, fiú és nővér, rokon és atyafi stb. között levő *természeti* kötelékek” bemutatását (Vörösmarty-tanulmány). Erdélyi szemében az ember, az *egyén* ábrázolásán át juthatni csak el a nemzet ábrázolásához: „mikor költő annyira elmulasztaná tanulni az egyént, az embert, s fösteni lélektanilag: elmulasztá másfelől jellemzeni a nemzetet is” — írja ugyancsak Vörösmartyról. E „lélektanilag föstés” legfőbb példája Shakespeare leszen, de nemcsak Erdélyi, hanem Arany számára is. Az, amit Erdélyi hiányol *Zalán*-ban, — *Buda hatá*ltában érett, céltudatos művészettel valósl majd meg. Erdélyi ars poeticája szerint „egyedül a költő az, ki nem törődik jobbra-balra vitatható elvek apróságával: hanem siet a tisztán emberi felé, melyet lelkünkben öröklek és ősilleg birunk mindenütt és mindnyájan” (uo.). Már 1842-ben, a *Népköltészet*ről írott cikkében kimondja, hogy „a népköltészet mindig a tisztán emberi felé irányul”, — vagyis Erdélyi az „emberiségi” költészet felé vezető utat a népköltészetben jelöli meg. Az „eszményinek” elvontságát elutasítván, ily módon kíván eljutni az *egyéni*n, a *nemzeti*n, a *népi*n keresztül: az emberiség *tiszta* és *általános* költé-

szetéhez, ahhoz a humanizmushoz és művészetéhez, melyet Dante, Shakespeare és Goethe művészte jelöl.

A hegeli „művészeti formák” egymást váltásának elvéből kiindulva, ily módon fejt meg Erdélyi a korabeli magyar irodalom jelenségeit. Klasszika-ellenessége szembefordulást jelent nemcsak a Kazinczy-korszak, hanem még a romantika (Toldy) irodalomelméletének, kritikájának javarészával is. Olyan művészeti eszményt támad, melyet majd Petőfivel is szembeszegeznek még kritikusai. Erdélyi tehát az irodalmi népiesség kialakulása felé az első lépést azzal teszi meg, hogy az „eszményi”, a klasszikai iskola idejétmúltságát meghirdeti és elméletileg is bizonyítja. Az „eszményivel” szembeállított „egyéni”, a világirodalmi utánzás-sal szembeállított nemzeti és népi: íme az irodalmi népiesség elméleti tudatosításának első lépcsőfoka.

Erdélyi az, aki a második lépcsőfokot is megépíti, a népköltészet szerepének, jelentőségének elméleti kidolgozásával, tudatosításával. Konceptiójában a népköltészetet a magyar irodalom „polgárosodásának” lesz egyik biztosítója. Ez a paradoxon — mint később látni fogjuk — az egész irodalmi népiességre is jellemző: a népiesség a magyar *polgárosodás* nemzeti igényének, nemzeti jellegének kifejezőjeként és előmozdítójaként tölti be hivatását.

Láthattuk, hogy Erdélyi a maga korát — pontosabban: a Vörösmarty pályájának kibontakoztával kezdődő korszakot — a „klasszicizmussal szembeforduló népi” korszakának látja. Erdélyi „viszonylagos fogalomnak” tekinti a klasszicizmust: „ha erény hozzá eljutni, szintén oly szükség túlmenni rajta, vagy szabadulni tőle a tovább juthatás kedvéért”. Hegel filozófiája Erdélyinél a *továbbjutás* filozófiájává válik, s ennek jegyéből tekinti ő az antik nosztalgia, vagyis a meddő *viSSZAFORDULÁS* elméletének Toldy esztétikáját és Szontagh Pál bölcselét: „Épen az a gondolkodás ez, melynek rokonára Szontagh bölcsészeti nézelmében találunk: visszamenni a görögökhöz. A római és görög szépirodalom kultusza, utófényével” (*Pályák és pálmák*). Az ország polgári átalakulásának lényeges előmozdítója, előkészítője az irodalom. Éppen ezért a magyar irodalomnak mielőbb nemzetivé kell válnia, — ez viszont időszerűtlen, túlhaladottá minősíti a „világirodalmi utánzást”. Márpedig a klasszikai iskola a világirodalomból merített legtöbbet, s ezért amit benne „elevenítő, mozgató eszme gyanánt tekinthetünk, még ha nemzetiséggel párosul, sem nemzeti mindig, hanem jobbra idegen.” (*Századnegyed*).

A „világirodalmilag” utánzó fejlődési szakaszból a magyar irodalom átlép az önálló, nemzeti szakaszba, hogy ennek útján az „emberiségi” költészethez juthasson majd el: íme, így alkalmazza a maga korára Erdélyi a hegeli „művészeti formák” tanát.

*

„A nemzeti költészetet a határozottságot, melyre utalva van, a népi elem által éri el” — írja Erdélyi a *Pályák és pálmák*-ban. Nyilvánvaló, hogy ezzel az elvvel Kőlcsey gondolatmenetébe, eszmekörébe kapcsolódik, de a népköltészetéről szóló elmélete lényegesen túl is halad ezen az eszmekörön. Erdélyi világosan látja, hogy a magyar irodalom kialakulásának egykori feltétele és módja: a világirodalmi utánzás volt. A maga idejében ezt jogosultnak lehetett tekinteni, — de az ilyenfajta utánzás sohasem jelenthetett az utánzottal való teljes azonosulást. „Utánzás” kezdődik a népköltészet átvételével, befogadásával is, — de olyan „utánzás”, mely teljes azonosulást is jelent. A népköltészethez, a népihez fordulás valójában az — *önmagunkhoz* fordulás, az önmagunkra találást jelenti.

Semmiképp sem véletlen, hogy ezt a törvényt a népből származott értelmiségi mondja ki. Ő már magával hozza annak ismeretét, amit a „magasabb” irodalomnak még fáradtságosan el kell sajátítania. Ő már együtt született azzal, amiben a nemzeti irodalomnak most kell majd megszületnie. Ezért tölti be szívéet a világosan látók, az utat fölismerők nyugodt biztonsága, — ezért fogalmazhatja meg oly sokatmondó egyszerűséggel a lényegét: „A szépiroda-

lomnak a népi felé hajlása vagy elsajátítása . . . nem visszaesés, hanem visszatérés az eredetihez, mint a magassági méréseknél a tenger színéhez." (*Pályák és pálmák*).

Erdélyi éppúgy számontartja a népiesség, a népköltészeti hatás korai jelentkezéseit, mint Arany, aki az „öntudatlan népiesség” korszakából oly sokat merített és oly sokat tett annak feltárására, értékelésére. De Erdélyinél a népköltészet kultusza nem a patriarkális viszonyok gyümölcse, hanem azé a nemzeti érzületé, mely együttjárt a polgárosodással, az ország polgári átalakulásával. Erdélyi népiesség-kultusza lényegesen különbözik az „öntudatlan népiesség” korának népköltészetiségétől. Éppen azért elméleti alapvetése legalább annyira fontos, mint a népköltészet megismertetését, feltárását célzó gyűjtési munkássága.

1847-ben megjelent tanulmánya, *A magyar népdalokról*, a nemzeti irodalom kialakulását sürgeti, s ennek érdekében, a népköltészethez fordulást. Az irodalmi polgárosodás — Erdélyi felfogásában — a nemzeti jelleg kialakulását éppúgy jelenti, mint a realizmus érvényesülését. Mind a nemzeti, mind a realista jelleg a népköltészetben veszi eredetét: mindkettőt a népköltészeti példa nyomán lehet legjobban eltanulni. Mert „a népköltészetnek egyik fő érdeme a valóság, miszerint a mit benne találunk, az mind igaz tény, azaz, ha valami benne történetre vonatkozik, az történet; ha erkölcsre, az erkölcs; ha izlésre, az izlés; minél fogva itt minden betű adat, hol a történet, hol az erkölcs, hol az izléshez, vagyis a nép egész belsejének felvilágosításához” (*A magyar népdalok*). A nemzetihez, a realizmushoz járul még a népköltészet „tisztá emberi” tartalma, melytől Erdélyi az új, a polgárosult irodalom legszélesebb távlatának megnyitását várja.

Lehetetlen észre nem vennünk, hogy a népköltészethez fűzött ily nagy remények és várakozások elterelik a figyelmet a fejlődés későbbi szakaszainak követelményeitől. A 40-es években még senki sem számol azzal, hogy a polgárosodás magasabb fokán, a kapitalizmus bonyolultabb viszonyai közt, a népköltészet már nem nyújthat olyanfajta segítséget, mint aminőt a polgárosodás korábbi szakaszában nagyon is nyújthatott. Erdélyi, Gyulai, sőt Arany az 50-es években figyelnek föl a népköltészeti lehetőségek határaitra, s ebből a felismerésükből fakad majd az irodalmi népiesség sokféle útkeresése, illetve válsága is.

Erdélyi népköltészet-elmélete, a klasszicizmussal való szembefordulásának ez a legfontosabb esztétikai folyománya: a magyar irodalmi népiesség első elméleti alapvetése is. Fontos ebben az alapvetésben annak tudatosítása, hogy a népköltészethez fordulás — a polgárosodás egy magasabb fokán válik szükségszerűvé. Erdélyi és a 40-es évek magyar közgondolkodása nem élte még át a kapitalizálódás ellenmondásait. Eötvös aggodalmai, melyeket *A karthausiban* szólaltat meg, a nyugati kapitalizmus visszasságainak, alig rejtett züllésének felismertével, — vagy Lukács Móricz illúziói, melyeket az utópista szocialisták ismertetése közben csillant föl, az ut remélvén, hogy Magyarországon ki lehet „javítani” a nyugati kapitalizmus hibáit: mindez arról tanúskodik, hogy a polgárosodás problémái egyelőre még inkább csak elméletileg foglalkoztatják a magyar gondolkodókat. Erdélyi is végleges megoldásnak véli a népiességet, s mindenható erejében, átalakító hatásában elvont módon bizakodva, egyeduralkodóvá kívánja tenni a polgárosodott irodalomban. Erdélyi számára a népköltészethez fordulás már önmagában is: a polgárosodás magasabb fokának bizonyítéka. „Megjegyzendő pedig, hogy a nemzet irodalma rendszerint akkor fordul egész szeretettel önnépi költészetéhez, mikor már félreismerhetetlen jeleit adá művelődésének. Innen úgy látszik, hogy a míveletlen osztálynak és költészetének méltánylására bizonyos előhaladási fok szükséges” (*A magyar népdalok*).

A népköltészeti elmélet az utánzasi szakasz túlhaladásának igényéből nőtt ki. Erdélyi fogalmazza meg leghatározottabban a *nem utánzó*, nemzeti költészet szükségét: „költésztünk, mondom, minden iskolát kitanula már; hallottunk éneket és dalt görög és római mértéken és modorban; ismérünk olasz és francia hevet és könnyűséget, angol ízt és német komolyságot művein, de még most sem igen vagyunk tisztában afelől, melyik hát az igazi magyar

nemzeti költészet" (uo.). Az utánzásnak ez a helyes, egészséges — mert a fejlődés megkövetelte — elutasítása azonban már 1845-ben is a bezárkózás félreérthetetlen jeleivel párosul. Erdélyi plebejusi látásmódja mutatkozik meg abban, hogy a liberalizmus elveit, „külföldi” eredetük miatt bizalmatlanul szemléli. Láthattuk már, hogy *Az elveszett alkotmány* hasonló bizalmatlanságot fejez ki. Az 1845-ös Vörösmarty-tanulmány panaszt emel, amiért Rotteck és Welcker, a Staatslexikon kiadói adnak útmutatást a „politikai reformra”. Erdélyi szerint „a politika nem fogott volna annyit ártani, ha ez magunkból, nemzeti énközből hajt ki, mint az, hogy idegen országból kezdtük kölcsönözni tanait”. Ez a felfogás indítékaiban különbözik ugyan a konzervatívokétól, de kihatásaiban azonos. Erdélyi is osztja tehát azt a felfogást, mely a polgári átalakulás Eötvös—Szalay-féle tanait „doktrinéreknek” minősíti. „Ne boldogoztatok uraim! Oda jutánk-e már, hogy nem csak pénzt vasútra, hanem izlést, szellemet is nyugatról kölcsönözzünk?” A Vörösmarty-tanulmánynak ebben a kifakadásában ott rejlik már az irodalmi népiesség későbbi, bezárkózó, a kortársi világirodalomnak háttal fordító szemlélete is.

A nemesi liberalizmus iránti bizalmatlanságon, s Hegelnek az irányzatosságot ellenző elvein kívül, a népdal-eszménynek is része van abban, hogy Erdélyi nem helyesli a politikai költészetet. A politikai mondanivaló — szerinte — nem fér meg a népdal hangulatával, lelkületével, — a *Főti dal*nak is hibájaként tekinti, „hogy a felfogott népi, vagy általánosan költői modor bizonyos hazai, azaz nemes, alkotmányos hangba megy át.” Ezek után nem lephet meg bennünket, hogy 1854-ben, Gyulaihoz hasonlóan, Petőfit politikai költeményei miatt hibáztatja. A reformkorral szembeni, megújuló kifogása az is, hogy akkor „költészetünk szolgálóul vették a politikának”.

A népköltészet felfedezése együtt jár a népköltészet gyűjtésével. Kriza 1840-ben kezd el a székely népdalok és mesék gyűjtését, 1843-ban jelenik meg eredménytelen aláírási íve, a *Vadrózsák* kiadására, s 1846-ban, a Kísfaludy Társaság népdalgyűjtési felhívása nyomán újból kezdi a gyűjtést. Erdélyi 1841-ben ír Szemere Miklósnak arról, hogy „erős szándékom a magyar népdalokat valaha egy testben kiadni; azokat, melyek szerző, és idő s hely nélkül, vadvízként buzognak föl a nép költészeti szelleméből, még pedig hangjegyekkel együtt”. 1843. december 30-án tartja a Kísfaludy Társaságban *Töredékek a magyar népdalköltészetről* című előadását, ezt követi a Társaság népdalgyűjtési felhívása (1844. január 21.), s végül magának a gyűjteménynek kiadása, 1846-tól 1848-ig, három kötetben. Az Akadémia korábbi, 1833-as terve gyűjtemény kiadására, melyet Toldynak és Vörösmartynak kellett volna szerkesztenie, nem valósult meg. Néprajztudományunk már rámutatott Erdélyi kötetrendező elvének eredetiségére, valamint arra, hogy az a későbbi gyűjtemények rendezői módszerét is jó ideig megszabta.

A gyűjtési felhívásra adott nagyszámú, lelkes válaszból kiderül, hogy a XVIII. század végén, s a XIX. század első éveiben tetemes volt a kéziratos gyűjtemények száma, melyek kedvtelésből feljegyzett dalokat tartalmaztak. (Ilyen kéziratos gyűjteményekről ad hírt Erdélyinek: Kelecsényi József 1844-ben, Nagy Iván 1845-ben és 1847-ben stb.) Az a lelkes szorgalom, mellyel az ország különböző vidékein a gyűjtők a népdalok felkutatására, lejegyzésére vállalkoznak, sokat elárul a Petőfi-korszak lelkületéről, s arról a közizlésről, mely Petőfi népdalaira és zsánerképeire oly élénk visszhangot adott. Inkább ez a közizlés, ez a közhangulat segíthette, ösztönözhetette Petőfit, semmint maguknak a népdaloknak gyűjteménye, hisz ez akkor jelent meg, amikor az ő népdal- és zsánerkorszaka már lezárult. Az a szép és újszerű elemzés, mellyel Erdélyi a népdalok sajátosságait 1847-es tanulmányában (*A magyar népdalok*) megvilágítja, Petőfinek már nem adhat ösztönzést és segítséget. A népköltészeti gyűjtés ily módon inkább a majdani néprajztudományt mozdítja elő, s az irodalmi népiesség elméletét szolgálja, semmint ez irány legnagyobb költőjét. Még mielőtt a gyűjtemény megjelennék, Petőfi már megvalósította mindazt, amire Erdélyi nagy vállalkozása mozgósítani kívánta a magyar költészetet.

Erdélyinek az Akadémiához intézett levele (1843. december 30.) úgy tekinti „a népköltést, mint egy nevezetes adatot valamely nép szellemi állapotja, de különösen a képzelem és kebel misége ismeretéhez; továbbá mint egyik factorát a nemzeti költészetnek”. Ebben a levélben még nem jelöli meg azt a célt, melyet a népköltészet közlésével szolgálni kíván: vagyis a „magasabb irodalom” megújítását, a népköltészetet alapuló továbbfejlesztését, — tehát a magyar irodalomnak a klasszicista, utánzó korszakból való végső kiszakítását. A gyűjtésnek ezen az irodalmi célon túlmenően: igen lényeges, demokratikus célzatai is voltak. A nép iránti érdeklődés, a néphez való közeledés nagy korszaka ez: *A fatu jegyzője* épp eleget mond e korszak érzületéről. Ugyanez az érzület mutatkozik azokban a levelekben is, melyeket 1844 és 1846 között kap Erdélyi a felhívásra jelentkező gyűjtőktől. Az egyik gyűjtőnek, Pesty Frigyesnek levele (1846) arról tanúskodik, hogy a közvéleményben is erős igény támadt már az „utánzás” leküzdésére: „eme népkedélynek dús virágjai ismertetésével leszokni fogunk a banális szójárások sekélyégeitől, melyeket az eddig rajtuk gyámoskodott külföldtől tanulánk, és helyette nemzetünkhöz oly nyelven szólandunk, melynek hangjára szíve kapuit mindig kitárni fogja”. Lehetetlen észre nem vennünk, hogy a népdalokat gyűjtő buzgalom már azt a „magyar globus”-szemléletet súrolja, mely később oly meddően és nyomasztón foglal tért köztudatunkban. De egyelőre, a nemzeti érzés megerősödésének e fontos szakaszában, mindez még nem von magával oly beteges tüneteket, mint például 1861 táján, amikor Vajda Jánost indítja szenvedélyes bírálatra. A legértékesebb adatokat a népdalok létrejöttére, emberi környezetére vonatkozóan szolgáltatják a gyűjtők levelei. Pintér Endre (1844) a téli hónapoktól vár gyűjtési eredményt, amikor „a fonás beállandásával eluntságból is dalra kapnak a lányok s ezeket látogató legények, így új dalokat — tán rögtönzöttetek is — remélek a kiadtam rendelések következtében”. Más alkalommal ugyanő a dalok keletkezéséről közöl megfigyeléseket: „Többször hallám én — kapálás, gyomlálás, kendertörés, kukoricafosztás, szüretkor, lakodalmak és fonóházakban — a lányokat verseket, dalokat és ezekre zenéyeket szerkezni és készíteni, meg mondani: „Csak egyszer versünk és énekünk legyen, majd kitaláljuk nótáját; mert mi élő nótafák vagyunk”. Dobay János is szinte a nóták keletkezésének tanújaként jelentkezik: „sietek közleni hazámmal azon szebb népdalokat, melyeket eredetileg katonáktól, gulyásoktól, kanászoktól, szolgálóktól, napszámosoktól vagy költetni, vagy már másoktól megtanulva daloltatni hallottam”. Kelecsényi József leveléből is arra derül fény, hogy a népdal-kultusz szorosan összefügg a nemzeti érzés feltámasztásával, s hihető, hogy Petőfi korai népdalainak sikerét is ez az összefüggés biztosítja: „Nemzetiségünk és népi életünk magyar eredetijeit híven a homályban sinylődő szű ette s a porlepte papirokbul, ki a napfényre kívánckozó hagyományinkat föleleveníteni — pannoniai phoenixként hamvukból feltámasztani. Igenis mert mi ébredő magyarok egy új életre s pedig Nemzeti életre virradók fel”. Kriza ez idő tájt készülődik gyűjtőmunkája továbbfolytatására, de több gyűjtő máris sürgetően hívja fel Erdélyi figyelmét a székely népköltészetre. Elsősorban Székely Ádám, akit „a tapasztalás arról győzött meg, hogy a dal eredetisége, szívből omló szózata sehol sem oly jellemző, mint a székely földön”. Ugyanő a székely balladaköltészet létrejöttének körülményeihez szolgáltat adalékokat: „Történjen ott csak egy véletlen halál vagy szerencsétlenség, szerelem, vagy megcsalás s efféle, már másnap legény leány faluban, erdőn, mezőn, kutaknál a tegnapi esetet sajtáságos hangejtéssel dalolják”. Arról, hogy a Kisfaludy Társaság felhívása a magyar néprajztudomány létrejöttének egyik fontos előzményét képezi, Szeberényi Lajos javaslata tanúskodik: „Nem is marad egyéb kívánatos, mint hogy ide még a népszokások is soroztassanak, a dalok pedig, ha nem is mind, legalább egy részben hangjegyekkel elláttassanak. Ezen gyűjtemény bő akna volna aztán a régibb népélet, műveltség, mythologia, nemzeti jellem és némelyekben talán a történetnek is fürkészésére.” A népdalgyűjtéssel így karöltve fellépő további kutatási igények: a mondák, az őstörténet, a művelődéstörténet irányába mutatnak. Ezeket az igényeket inkább Arany költészete elégítette ki, semmint Petőfié.

Végezetül, ha nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a már-már túlhevített nemzeti érzületet, mely a népdal-kultusz talajával szolgált, s melynek későbbi, torzult változását a magyar nacionalizmus jelenségei közt kell számon tartanunk: arról sem feledkezhetünk meg, hogy Erdélyi tette meg az első lépést a hazánkban élő nemzetiségek népköltészetének feltárása felé, — ő volt az első egyike, aki elfogulatlanul, nemzeti mámortól mentesen, a magyar népköltészetnek és a nemzetiségek népköltészetének egymásra hatását fölismerte és hirdette. Míg kortársai a magyar „kultúrförlény” későbbi ideológiájának alapjait rakták le, s a magyarság művelődési „beolvasztó” hatásától remélték a nemzetiségi kérdés megoldását, addig Erdélyi arra figyelmeztetett, hogy a velünk együtt élő nemzetiségek műveltségéből mind többet kellene a magunk műveltségébe áthasonítanunk. Ez a gondolat mintegy a magyar irodalom fejlődésének egy korábbi szakaszát idézi fel, azt a szakaszt, amikor a történelmi és társadalmi viszonyainktól nagyon is távol eső, nyugati művelődés vívmányait kezdtük a magunk igényeihez áthasonítani. De miután már áthasonítottuk a „polgárosult” népek vívmányait, — miután már felfrissültünk, megújultunk tulajdon népköltészetünk vizeiben: Erdélyi szerint elérkezett annak ideje, hogy nemzeti műveltségünkbe olvassuk bele a nemzetiségek költészetének, népköltészetének elemeit is. 1853, vagyis az az esztendő, melyben Erdélyi ezt a gondolatot a *Népköltészet és kelmeiség* című tanulmányában kifejti: a nemzetiségi kérdés előtérbe kerülésének esztendeje is. Erdélyi gondolata nagyon is elűt a nemzetiségi kérdés liberális vizsgálóinak tendenciáitól: „Nekünk magyarokul, a mai fejlődési fokozat szerint oda kellene dolgoznunk, hogy a velünk egy sorban levő népszakadékok szellemirányait mind inkább szöndök be műveltségünkbe”. Míg a későbbi nacionalizmus a magyar művelődést is a „beolvasztás” egy szelidebb eszközeként akarta volna felhasználni, Erdélyi olyan megállapítást tesz, aminőre kortársai közül, az egy Mocsáry Lajoson kívül, senki sem gondol még: szerinte ugyanis a nemzetiségek népköltészetének termékenyítő hatása már meg is valósult a magyar „népi dallamban”, — „mi ha vegyszélig felbontatnék, úgy fogna mutatkozni, mint a körülöttünk zengő s velünk egy állapotú népek dalainak hatványozott összessége; innen benne az a tartalom és kelet, mely maholnap a Duna völgyén új erőteljes harmóniának veti meg alapját”. Nemzetiségi elnyomás helyett — a nemzeti kultúrák, a népköltészetek egymásba olvadása, egymást termékenyítő kölcsönhatása: olyan vágy és igény ez, mely távoli érvényében és kihatásában nem kevésbé merész, mint Petőfi vágyai és igényei. A Duna völgyén várt „új és erőteljes harmónia” ugyanis feltételezi a Petőfi óhajtott forradalmi átalakulást.

Kevésbé konkrét formában, de Gyulai is megfogalmazza az idegen népköltészetek iránti igényt, ugyancsak 1853-ban, a Szépirodalmi Lapokhoz szánt „befejezésben”: „Az idegen népköltészetek iránti érdek természetes következménye a hazai irántinak s analóg új költői korszakunk azon mozgalmával, mely a mesterkéltnél, beteges és idegen helyett természetes, ép és nemzeti elemeket keresett.” Látni fogjuk, hogy ugyane kérdésben Arany a Millien-bírálatban és Thalès Bernard-ról szólva, homlokegyenest ellenkező nézetet vallott. És Gyulai követői, elvarátai is inkább a nyugati népköltészetek tanulmányozására törekedtek, — a hazánkban élő nemzetiségek népköltészetének tanulságait a magyar irodalmi népiesség szórványosan tudta csak magába olvasztani. De Erdélyi gondolata újból testet ölt majd a magyar zene megújulásának, a magyar, a román, a szlovák, vagy általában a középeurópai népzene felfedezésének abban a nagy művében, mely Bartók Béla nevéhez fűződik.

*

Erdélyi népköltészet-elméletének legszembeszökőbb vonása: a demokratikus tendencia. A kortársak sem látták ezt kevésbé világosan, mint mi: 1855-ös Szépirodalmi Szemléjében, Garayval és Vachott-tal hasonlítván össze Erdélyit, Gyulai meg is jegyzi: „Erdélyi sokban rokon volt társaival és sokban elhajlott tőlük, kivált amint demokrat eszméket pen-

dítve meg a népies felé fordult". Ez az „elhajlás”: az „eszményin” való túljutás, magának Erdélyinek költészetében is, — ami azonban Petőfinek csak előkészítését jelenthette, de semmiképp sem azt a fajta költészetet, melyet Petőfi teremtett meg.

Mindeddig meglehetősen elvontsággal emlegették a 40-es évek plebejusainak demokratikus világnézetét, s épp ez elvontság miatt azonosították azt Petőfiével, holott emez valóban „ugrászserűen” jut túl nemcsak a nemesi liberalizmuson, de még a hozzá hasonló, népből, plebejusi rétegekből jött költőtársak demokratizmusán is. Szükséges tehát szemügyre vennünk a Petőfi-kortárs, népből jött plebejusi irodalom demokratizmusának konkrét jelentését, s erre épp egyik legjellemzőbb képviselőjének, Erdélyinek világnézete alkalmas.

Erdélyi népszemléletének politikai programja nem sokban különbözik attól, amit Eötvös is képvisel *A Jatu jegyzőjében*, vagy amit Kossuth politikájáa meghirdetett: jobbágyfelszabadítás, jogegyenlőség, a nép „beemelése” az „alkotmány sáncaiba”. Inkább csak felrételezhetjük kutatásaink mai állása szerint, — hogy Erdélyi mindezzel maradéktalanul egyetértett, s a reformmal való elégedetlensége, 1845 körül, annak „napról naprai tyúklépésben” haladásával magyarázható. Erdélyi népköltészet-elméletéhez nem kapcsolódik oly világos és forradalmi politikai program, mint Petőfiéhez. De, hogy Erdélyi a népköltészet felemelését a nép felemelésétől elválasztotta volna, az elképzelhetetlen. Van azonban valami, ami az ő népszemléletét mind Eötvösétől, mind Kossuthétól megkülönbözteti: ő belülről szemléli, eleve ismeri a Violákat, s többet tud róluk, mint bárki a kor polgári demokratikus politikusai és gondolkodói közül. Erdélyi számára tehát a kor demokratikus törekvései: legszemélyesebb, saját ügyét jelentik. Ebből azonban nem következik az, hogy Erdélyi valamiféle forradalmi álláspontig jutna el. Erdélyi és Petőfi álláspontja közt lényeges világnézeti szintkülönbséget kell látnunk. Mégis, a népet, a parasztságot Erdélyi körülbelül ugyanúgy ismeri, látja, szereti, mint Petőfi. Erdélyi a népköltészetben nem esztétikumot lát, hanem egy osztály tudatának, sorsának, erkölcsének legtisztább kifejezését.

1851-es, visszatekintő, s a 48 előtti népiesség törekvéseit sok tekintetben sommázó tanulmányában (*Népköltészetünk a külföldön*) az irodalmi népiességgel hozza összefüggésbe azt a jelenséget, hogy a 40-es években „a költők hajlandósága, részvéte a népnek politikai és társadalmi állása iránt követelőleg szólt föl”. Ez a *politikai és társadalmi* jelenségekre utaló mondat arra is figyelmeztet, hogy Erdélyi világosan felfogta Petőfi és Arany ars poeticiáját, — s ezt a magáéval is azonosnak érezte. A 48 előtti évtizedre visszatekintő Erdélyi tehát a népköltészet kultuszát politikai, társadalmi, — demokratikus célzatú jelenségnek tekinti. Ezt a körülményt azért is kell hangsúlyoznunk, mivel a későbbiekben Erdélyi is — akárcsak Arany és Gyulai — a népiességnek kizárólag esztétikai, irodalomelméleti jelentőséget tulajonít majd. Mi több, Erdélyi világosan látja a népköltészet fölfedezésével, a népiesség uralomra jutásával jelentkező minőségi változást, a korábbi, hazafias, nemesi-liberális költészethez képest: „*S ha addig járta a nemzetiség, haza- és hazafiság eszméje, de azontúl mindinkább kezdte fordulni az alsóbb rétegek felé is a honi költészet, s fölvette hitágazatai közé a nép nyomorát, a pórjiú búját; s a szegény nép napi küzdelmeivel összevetvén az évezredes szolgaságot, oly hangok pendültek elő a hazai lírán, melyekben nagy figyelem nélkül ki lehele már venni a század lehele, alapérzelmele*” (uo.). A század „lehe”, „alapérzelme”, melyre Erdélyi ily közvetlen utal: a demokratizmus.

Ez az 50-es évek elején még oly világosan kimondott gondolat, a korszakváltásnak ez a hangsúlyos kiemelése elsikkad majd Erdélyinek — valamint Gyulainak — 1854-es Petőfi-tanulmányában. 1864-es Vörösmarty-emlékbeszédében azonban Kemény Zsigmond visszatér majd ugyanerre a gondolatra, s akarva-akaratlan, a két korszak, a két törekvés szöges különbözését igazolja, Vörösmartyt és Petőfit összehasonlítván egymással: „Igen, Vörösmarty csak a haza dicsősége árán fogadja el a feledtetést. Ellenben Petőfinek, a rendkívüli lángésznek, korlátlan kedélyét csak a *világszabadság* tudta egészen betölteni... Így válik el két korszak, két törekvés vezérköltőjének nézete a dicsőségről és halálról.”

Erdélyinek a népköltészet felfedezéséért, a népiességért vívott harcai, a népköltészet-ről szóló tanulmányai ugyanazt a demokratizmust fejezik ki, mint Petőfi *első korszakának* népdalai, a János vitéz — és a Toldi. Ez a forradalmi programtól még mentes demokratizmus (ne feledjük: Petőfi tudatos forradalmi programja, világszabadsági igénye csak 1846-tól kezdve alakul ki) 48 forradalmiságának, s Petőfi forradalmi korszakának is legfontosabb előzménye. S hogy Erdélyi mennyire tudatosan kapcsolja össze a népköltészet kultuszát és a demokratikus törekvéseket, arra ugyancsak a fentebb említett, 1851-es tanulmány nyújt példát és bizonyítékot: „a politikai nép eszméje szintén hódított, terrenumot foglalt, s mind többet akartunk érteni alatta, mint Verbőczy populusa, vagy éppen az újabb idők honoratoriai is voltak”. Ez utóbbiak közé bizonyára magát is sorolja.

De ez a demokratikus célzat a 40-es évek írásaiban olyan lelkeséggel, olyan ékes-szólással jut hanghoz, hogy Erdélyi bevületét csak Petőfiéhez tudjuk hasonlítani. Az 1842-es, *Népköltészetéről* című írás tartalmazza azt a gyakorta idézett, nagy, költői képet, mely — Petőfi szellemében, de Petőfit is megelőzőn — a népiesség költői hitvallását szólatlatja meg: „A tenger soha ki nem fogy felhőiből, bármennyi eső esik ; ilyen tenger a nép, az élet. Ha belőle merít a költő, lesz a ki őt hallgassa, seregéstől találand megnyílt szívekre mindenkor, ha csak vesztét nem érzi a nemzet. Tehát tanulni népet, az életet, beállni e tengerbe, mint Jézus, midőn a lélek kegyelmét venné, a Jordánba, ez a mai költő hivatása, nemes kötelessége”. Ebben az ars poeticában népiesség, realizmus és demokratizmus oly szoros egységet képeznek, aminőt csak forradalmat előkészítő korszak hozhatott létre. Erdélyi ennek az egységnek tudatosításával, meghirdetésével készíti elő igazán Petőfi felléptét, — azét a Petőfiét, aki még ezen az ars poeticán is lényegesen túlhalad, a maga forradalmiságában, világszabadsági eszmeiségében. Ugyanez a demokratizmus kérdezteti Erdélyivel az 1847-es *Egyéni és eszményi* című cikkben: „Nálunk a legfényesebb zászlós úrtól a rongyok szegényeig minden árnyékoltban van képviselve az élet, s mi csak zászlós urat fessünk örökké s ne tartsuk figyelemmel a rangok külön fokozatait?”

Erdélyi számára a népköltészet felfedezése, a népiesség érvényesülése: a „rongyok szegényeinek” ügyével szoros kapcsolatban van. Erdélyi első és legfontosabb gondját olyan költészet képezi, mely a néphez is szóljon, melyet a nép is érthessen, s melyből tanulhasson. Ezért van szükség a népköltészet felfedezésére, s a műköltészetnek a népköltészetrel való megtermékenyítésére. Erdélyi célja, az irodalmi népiességgel: a nép bevonása a nemzeti műveltség körébe. Ez a törekvés a reformkor jogegyenlőségi törekvéseinek irodalmi megjelölője. A népköltési gyűjtemény, a művelt osztályokkal ismerteti meg a népköltészetet, — a népköltészet talaján kifejlesztett műköltészet pedig a művelt osztályokhoz éppúgy szól, mint a néphez. Az 1847-es *A magyar népdalok* ezt a feladatot így indokolja: ha a népek „vérebe ottod a műveltséget, a fogamzás biztossága mellett örök időkre is megőrzendő azt, s vele a polgárosodásnak nem egyént nyertél, ki meghal, hanem testületet, mely halhatatlan”. Így válik az irodalmi népiesség elmélete, a népköltészet felfedezésének és felemelésének terve: a nemzeti polgárosodás céljának szolgálójává és kifejezőjévé. Az irodalmi népiesség a 40-es években tehát oly módon demokratikus, hogy a népköltészet segítségével új, az egész nemzethez, de a néphez is szóló irodalmat kíván teremteni, ezzel az irodalommal a nép felszabadítását, sorsának javítását is kívánja szolgálni, s az irodalom segítségével a népet is be kívánja vonni a polgárosult, nemzeti műveltség „sáncái” mögé. Erdélyi a népköltészet felfedezésével és megismertetésével szolgálja az új irodalom létrejöttét. Harca a klasszicizmus ellen: szükségképp torkollik a népköltészetben alapuló, nemzeti irodalom elméletének megalkotásába. Azt az irodalmi irányt, melynek elméletét Erdélyi teremti meg, *irodalmi népiességnek* is nevezik, valamint *népnemzeti* iránynak is. Ő maga az utóbbi megjelölést 1851-ben, említett, visszatekintő cikkében is használja (*Népköltészetünk a külföldön*), s *össz nemzeti* irodalmat ért rajta.

A népnemzeti irodalom elméletét, minden részletében és vonatkozásában Gyulai dolgozza ki, de alapjait Erdélyi rakja le. Látni fogjuk, lényeges különbség van a népiességen alapuló

nemzeti irodalom 48 előtti — és Világos utáni elmélete között. Az előbbiben, kétségtelenül, uralkodó szerepet játszik a demokratikus célzat.

Erdélyi nem egyszerre teremti meg a népiesség elméletét, s számunkra tanulságos lehet, ha végigkövetjük azt az utat, melyen az ő elméleti és történeti vizsgálódásai előrehaladnak, hogy végül is az irodalmi népiesség, a népnemzeti irodalom koncepciójába torkolljanak.

Ennek az útnak első állomásán Erdélyi kénytelen még különbséget tenni népköltészet és nemzeti költészet között, — hisz ez a kettő csak a népköltészet hatásának beható érvényesülése után olvadhat egybe. Ez az egybeolvadás a feltétele, Erdélyi szerint, hazánkban az *össznemzeti* irodalomnak.

Az 1842-es, *Népköltészetről* című írás még a népköltészet és a nemzeti költészet egymástól *különböző* fogalmait vizsgálja; később Erdélyi majd népköltészet és műköltészet ellentétéről, illetve az utóbbinak az előbbi általi megtermékenyüléséről beszél (például a *Pályák és pálmákban* is). Erdélyi csak a Világos utáni korszakban tér át a népiesség érvényesülésének *történeti* vizsgálatára, s ennek hiánya miatt, 40-es évekbeli cikkeiben gyakran válik elvonttá, gyakran téved ellenmondásokba is. A népköltészet hatását, a népiesség szerepét majd az a történeti vizsgálat világítja meg véglegesen, melyet Arany végez el, s melynek eredményeit Gyulai is messzemenően felhasználja. A 40-es évek elején Erdélyi még maga is tapogatózik a népiesség érvényesítésének lehetőségei körül, még maga sem látja elég világosan az utat, melyen a klasszicizmustól — de a romantikától is — elforduló, új irodalomnak haladnia kell. De Erdélyi útkeresésére van szüksége ahhoz, hogy Arany és Gyulai történeti elemzései és elméleti általánosításai sikeresek lehessenek.

Az említett, 1842-es tanulmányban például a népköltészetet és nemzeti költészetet egymástól lényegesen megkülönböztető Erdélyi még nem törekszik az *össznemzeti* irodalom megteremtésére; itt még csak a népköltészet felfedezését, a népköltésztől tanulást tartja fontosnak, időszerűnek. Erdélyi népiesség elméletéből még teljességgel hiányzik a *régi irodalom*, valamint a krónikák, s egyéb források, emlékek fontosságának tudatosítása. Régi és népi egysége, egymást kiegészítő esztétikai hatása, mely oly fontos része Arany elméletének: Erdélyi gondolkodásában még nem vált jelenvalóvá. 1842-ben Erdélyi a hangsúlyt még egyoldalúan a népköltészetre helyezi, s csak később gondolja végig a népköltészeti hatás következményeit, vagyis a népnemzeti, az *össznemzeti* irodalom elméletét.

A *Népköltészetről* különbségtévése a népköltészet és a nemzeti költészet közt szinte messterkéltnek tetszhetnek, ha Erdélyi későbbi vizsgálódásai nem irányulnának népi- és műköltészet viszonyára, s a kettőből keletkező *össznemzeti* irodalom feltételeire. Itt még abban látja nemzeti és népköltészet különbségét, hogy az előbbinek tárgya a hazaszeretet, az utóbbié a „tisztán emberi” („hit, szerelem és hősiesség”). Ez a nem egészen meggyőző megkülönböztetés még ingatagabbá válik, midőn Erdélyi hozzáteszi: „mindkettő zománcozva a nép saját-ságaival, megjegygye, hogy a nemzeti költészet idővel átmegy a néphe s lesz népdal, mint az angol nemzeti ének, s ez legszebb diadala”. Erdélyi ekkor még a nemzeti költészetet „időszerűtinek”, „alkalminak” látja, a nemzet „házi dolgainak” kifejezéseként; ez az oka annak, hogy „néhány év óta nálunk a legerősebb a hazafiúi érzések tolmácsolata”. Vagyis: a kétfajta költészetet két külön osztály birtokának tekintti, s a nemzetet éppen csak közelíteni kívánja a népköltészethez, megjelölve, hogy mit tanulhat emettől. Később gondol majd csak a műköltészetnek a népköltészet alapján, a népiesség jegyében való gyökeres átformálására. Hármat „tanulhat el” a műköltészet a népköltésztől: nyelvet, formát és ritmust. Később, amikor már történetibb módon szemléli az irodalom fejlődését, tehát Vörösmarty-tanulmányában éppúgy, mint a *Századnegyedikben* és a *Pályák és pálmákban*: az „eltanulandók” hatását Kisfaludy Sándortól kezdve ő maga is kimutatja.

A *Népköltészetről* egyik gondolata azonban megtermékenyítőn él tovább az egész irodalmi népiességben, s különösen Arany szemléletében. Erdélyi a népköltészetet a „nemzet családéletéből” származtatja, vagyis egy elképzelt, idilli, ősközösségi állapotból, „amikor

még a státusélet a családéletben rejtve; nemesség nem volt, vagy ha volt is, koronája, színe volt a népnek; különben hol venné magát a régi románcok s balladákban azon adat, mikor előkelő rangúak úgy elvegyültek közöttte, mint övéi, sőt királyleány s pásztorfiú és megfordítva hányszor nem állnak szerelmi viszonyban egymással?" Az ilyenfajta ösközösségnek — s a hozzája tartozó népköltészetnek — képzete Európa-szerte gyakori a romantika évtizedeiben: nálunk Erdélyi gyökereztetni meg, s Arany az, aki leginkább magáévá teszi, egész történelmszemléletének alapjává avatja. Ez a közössiégi nemzetkép él a Szilágyi Istvánhoz intézett híres levél soraiban: „Festeném a népet szabadnak, nemesnek, fegyverforgatónak. . . a fejdelmet atyának, patriarchának, elsőnek az egyenlők közül. Festenék szabad hazát, közös hazát. . .” A magyar reformkor népszemlélete és nemzeteszménye nagyrészen alapszik ezen a romantikus múlt-ábrádon. Ez az ábránd ihleti meg Aranyt, eposzainak írása közben, ez hatja át a Toldi-trilógiának még legutolsó részét is, de ez mutatkozik meg a *Rózsa és ibolyában*, s talán leginkább a *Daliás idők* töredékeiben.

A *Népköltészet*ről egy másik gondolata támpontot nyújt annak a későbbi, történeti szemléletnek, mely majd Erdélyinél is kialakul, de igazi helyét Arany irodalomtörténeti összképében leli meg. Ez a gondolat: a „nemzeti családélet” és a korai művelődés, „polgárosodás” szétválása, vagyis népköltészet és „nemzeti” költészet egymástól elszakadása, a két osztály külön, két költészetének kialakulása, amit Erdélyi ily módon jellemez: „Az országok megalapítása után, vagy általánosan szólva, előbb utóbb kilép a nemzet a családéletből és némelyek lesznek bírák, némelyek katonák, papok, tudósok, stb., majd később a köznép is hova tovább mindig több nevelésben részesül, iskolát jár, könyvekhez szegődik és olvas, élvezi a művelődés jótéteményeit, egyszersmind veszi hitét a hagyományok, csodás és mesés iránt”. Ugyanezt a folyamatot mutatja be Arany is, a *kétféle* műveltség, a *kétféle* költészet kialakulásának elemzésében. Ugyanezen a gondolaton alapul — Arany nyomán — Horváth Jánosnak az „írásbeliségről” kialakított elmélete is.

Erdélyinek 40-es évekbéli felfogásában egyelőre még a klasszicizmussal, az „utánzással” szembe fordulás elemei uralkodnak, s ezek vezetnek el e korszak végső elméleti eredményéhez: az új költészet eszményének kialakításához. Az össznemzeti költészet elméletének kidolgozása az 50-es évekre marad, amikor ebben Arany, Erdélyi és Gyulai együttműködnek egymással. 1854-ben, Petőfi-tanulmányában mondja majd ki Erdélyi azt az elvet, mely akkor már általánossá vált a kor kritikai tevékenységében: „mikép egy a nemzet nyelvben, egynek kell lennie költészetben is”. Ennek az elvnek kialakulását az 50-es években elősegíti a „petőfieskedők” elleni kritikai küzdelem is.

A 40-es években Erdélyi a népköltészeti hatás jelentőségét nem az össznemzeti irodalom sugallásában, hanem a régi irodalom túlhaladásának elősegítésében látja. A népköltészetbe akarja „mindenek előtt kikeresni azon alaphangokat, melyekhez távolról sem férkezheték idegen. Ilyeneket találunk bőven a népi költészetben, habár töredékesen s nem oly virító épen is, mint a nemzet ifjúsága idején lehettek” (*A magyar népdalok*). Az irodalom nemzeti módon való „polgárosítása” tehát a cél, melyet a 40-es évek el akarnak érni: „magunk becsülése és önméretünk fejlődése az a két szárny, mely keletet ad a népi költészetnek” (uo.).

*

Ha meg akarjuk jelölni a 40-es és az 50-es évek esztétikai, elméleti törekvéseinek legfőbb különbségét, azt abban kell látnunk, hogy a 40-es évek évtized, Erdélyi elmélete révén, az irodalom *nemzeti* polgárosodásáért küzd, — az 50-es pedig: *össznemzeti irodalomért*, ugyancsak Erdélyinek, valamint Aranynak és Gyulainak elméleti működése révén. Az irodalom nemzeti „polgárosodása” és az össznemzeti irodalom hasonló fogalmak ugyan, de lényegesen eltérő bennük a demokratikus elem szerepe. A nemzeti „polgárosodás” irodalma a nép fölemelését tűzi ki célul, s ezt a célt a népköltészet felemelésével is szolgálja. Az „összirodalom” elmélete is a népköltészetben alapszik, de háttérben azzal a megfontolással, hogy a nép felemelésének

feladata megoldódott, illetve, további lehetőségek e téren már nincsenek. Az irodalmi népiesség kétféle — a 40-es, és az 50-es évekbeli — funkciója ezen a különbségen alapszik.

Az 1842-es tanulmány ellentét-párját (népköltészet—nemzeti költészet) szükségképp váltják fel Erdélyi gondolkodásában a népköltészet—műköltészetet, illetve, a klasszikus—népi, eszményi—egyéni, stb. ellentétpárjai. Meg kell jegyeznünk, hogy Erdélyi a klasszikát felváltó romantika „műformáját” is számon tartja majd a *Pályák és pálmákban*, s a *népiest* a romantika körébe utalja. De az 1845-ös Vörösmarty-tanulmányban a maga művészet-eszményét mind a klasszika, mind a romantika körén kívül helyezi: „Ekkép egyfelől a szilaj romantika, azaz a művésztelen szabadság, másfelől szigorú classicismus és vele idegen zamat vőn erőt a költészetben.” Valójában ez az utóbbi felfogás marad meg Erdélyi működésének javarészeiben, s ezt teszi magáévá az irodalmi népiesség költészete is.

Erdélyi első korszakában fontos helyet foglal el mindazoknak a jegyeknek kidolgozása, tudatosítása, melyek a nemzetivé „polgárosuló” költészetet jellemzik. Erdélyi bő teret szentel a népköltészet hatására kialakuló új (vagyis: nemzeti, „egyéni” stb.) költészet, az irodalmi népiesség jegyében álló költészet esztétikai vonásainak. E vonások adják össze Erdélyi költészet-eszményét, vagyis azt a népies költészet-eszményt, mely Petőfi első korszakán is uralkodik.

Miben áll tehát az Erdélyi kialakította új költészet-eszmény? A korszak, melynek folyamatai nyomán ezt az eszményt kialakítja, 1830-ban kezdődik; ezt a szakaszt méri fel a *Századnegyedben* is: „Vizsgálódásaim azon időre vannak kiterjedve, mely az eszmeiség diadalától az egyéniség elvének, vagy némelyek szerint a népnek túlnyomó felkapásaig terjed.” Egyéninek és népnek ez az azonosítása még 1847-re megy vissza, amikor a klasszika elleni korábbi polémiáit az *Egyéni és eszményi* című cikkében összefoglalta. De az új költészet-eszménynek lényeges eleme is a „jellemzetes”, az egyéni, — ez az elem különbözteti meg az új költészetet a réginek *elvontságától*, „mivel életet csak egyénileg látunk s nem abstracte vagy philosophiailag” (Berzsenyi-tanulmány, 1847). A nemzeti és a népi költészet — fejt ki Erdélyi az *Egyéni és eszményiben* — menthetetlenül „elüt” a szépnek általános, vagyis elvont eszméjétől; a korábbi irodalomelmélet nem is tudott „hidat verni az ideális szépségű és nemzeti költészet között”. Majd az 1854-es Petőfi-tanulmányban arra is rámutat még, hogy „a classicai gondolatjárás, merev és ünnepélyes nyugalom” igazi túlhaladója: Petőfi, aki az „új elemet és rhytmust” megteremtette a magyar költészetben.

Az új költészet-eszmény tehát a *konkrét*, a *valóságos* felé mutat; az új, a nemzeti és népi jellegű költészet éppen ezért líraibb, személyesebb jellegű is. A klasszikai elvontság és keresettség („válogatott tárgyak”) helyébe egy „mindennapibb” költészet lépett (*Századnegyed*). Vörösmarty-nak egyik „túl általános, túl kigondolt” kifejezésénél, melyet Dobóra alkalmaz, találóbbnak és szemléletesebbnek tartja a népi mondást: „kőfarul leszálló Dobó” (Vörösmarty-tanulmány, 1845).

De nemcsak a klasszikával fordul szembe az új költészet-eszmény, hanem a romantikával is. Emennek nyelvpompáját éppoly időszerűtlenné minősíti, mint amannak keresett témáit; a népnek a nyelvi pompa „mellék dolog” — mondja Erdélyi az 1846-os Tompa-tanulmányban —, a népköltészet „előd mindent oly kevés szóval, hogy szó helyett mintegy magát látjuk a tárgyat”. Az új eszmény másik, fontos eleme tehát: az *egyszerűség* lesz, — a népdalok egyszerűsége, Petőfi sokatmondó egyszerűsége, melynek, a róla szóló tanulmányban, oly nagy fontosságot tulajdonít Erdélyi: „A kevés mesterség az a titok, mely a népköltészetben . . . annyira keves bájjal lebeg”. Ugyanez a gondolat, még tömörebben, a *Pályák és pálmákban*: „*kezdetben volt az egyszerű, vagy kezdetben volt a népköltészet*”, — és: „Az egyszerűt nekünk az aesthetikai leckék jó régen ajánlgatták, de a népköltészet körüli tanulmányok és tüzetes gyakorlat honosították be a költészetbe” (uo.). Az új költészet-eszmény tehát már egy új korszak ízlését fejezi ki, s igazolja a magyar költői és szépprózai nyelv gyökeres átalakulását, azt a stílus-eszményt, melyet Petőfi lírája, Arany epikája, Jókai regény-stílusa és Gyulai

értekező prózája testesítenek meg. Különös paradoxonnak érezhetjük, hogy az új stílus-eszmény hirdetője, Erdélyi maga még nem tudja azt megvalósítani: igényei, célkitűzései az új felé irányulnak, — stílusának tekervényessége, helyenkénti iskolássága a régi irodalom ízlését fejezi ki. Az új költészet-eszményt leginkább a stíluson, a nyelven tudja konkretizálni Erdélyi; példái többnyire stiláris példák, s már 1842-ben is (*Népköltészetről*) a művelt költészetnek azt tanácsolja, hogy a népköltészet „tisztá, nemes előadását” vegye át, mert ebben „fekszik a népi elem”. Láthattuk már, hogy Vörösmarty-tanulmányában a klasszikus stílusba betörő népi fordulatok, szólásmódok jelentőségére, új ízlést hirdető értelmére figyel föl. A *magyar népdalokról* írván, a népdal hangját „elkopogtatni” kezdő költőkön kívül, Kisfaludy Sándor „parasztosságain” is örvend: „Soha nem felejttem el, mikor először olvastam Kisfaludy Sándornál a 'dicsértessék az ur isten', mennyire tetszék az nekem. De annál inkább fáj egy valaki észrevétele, miszerint épen e helyet rosszalá, mert mint ő mondá, igen parasztos. Azonban nem volt-e parasztos nyelvünk, táncunk és minden, ami magyar, elfinomult, elvált atyáinkfiak elött?” Tompánál azt dicséri, hogy „népi, kész mondatokat vesz föl dalaiba”, Arany költészetéről szólva pedig ismét csak személyessé váló hangon szólaltatja meg a képviselte, új ízlést: „Nem mondhatni meg, minő jól esnek az afféle kifejezések, szólásmódok, melyek a nép s közhasználat szentesítése által elfogadva egész teljességében szoktak kifejezni valamely gondolatot” (Arany-tanulmány 1856). Az új költészet-eszmény formái, nyelvi normáját legnyomatékosabban a *Népköltészetről* hirdeti meg: „Tehát vegye föl a művelt költészet a népinek tisztaságát, minden törvénytől független merész szókötekeit, szólásmódjait, életvonásait, melyeket szintaxis, grammatika soha nem igazol, lefordítani pedig szörül szóra fonáság, másként lehetetlen”.

A klasszikán és a romantikán egyaránt túlhaladni kívánó Erdélyi a népköltészetben alapuló új költészet-eszmény megformálásával járul hozzá az új, a nemzetileg polgárosult irodalom kialakulásához, — de ezen túlmenően, annak a forradalmi költészetnek megszűntetéséhez is, melyet Petőfi életműve képvisel, s mely épp forradalmi eszmeisége miatt, *többet* nyújtott, mint amennyire tulajdon szülője, a népiesség indíthatta. Amiként Erdélyi túlhaladt a klasszikán és a romantikán, ugyanúgy szárnyalta túl Petőfi is, életművének második, forradalmi szakaszában, azt a népiességet, mely e szárnyaláshoz erőt és lendületet adott neki.

Jegyzetek

A Pesti Napló plebejusairól: NÉMETH G. BÉLA: A Pesti Napló kezdeti szakasza, ItK 1960. 2. sz.: Erdélyi és Szigligeti baráti köréről: OSVÁTH BÉLA: Szigligeti, 1955; Szontagh Pál, mint Lucifer alakjának állítólagos modellje: PALÁGYI MENYHÉRT: Madách Imre élete és költészete, 1900; Csengery Imre leveleit ld.: Fontes II; A „Jeune Hongrie”-ről: uo. 364. (jegyzet); Kossuth Zsuzsa levele: 1840 július, uo. 127.; Vachott Sándoré, a pozsonyi utazásról: 1840. április 10, uo. 107.; Erdélyi levele Vachott Kornéliához, az Uri utcai lakásról: 1840. december 19., uo. 135.; Kossuthról, Szemere Miklósnak: 1841. január 17, uo. 142.; Szontagh Pál republikánus nézetei: Erdélyihez írt levele, 1840. április 18, uo. 107.; Vahot Imre és a „pórias nyilak”: 1841. március 8, uo. 154.; Erdélyi ügyvédi vizsgájáról, a Szemere Miklóshoz írt levélben: 1841. január 17, uo. 141.; Csorba Ilonához írt levelei, melyekben szegény rokonnaira utal: 1853. február 1 és 10, uo.; Gyulai Pál a maga megalázó helyzetéről Pákh Albertnek ír, 1851. augusztus 2-án; Erdélyi elégedetlensége a reform lassúsága miatt: Csengery Imréhez írt levele, 1844. március 13, Fontes II. 215.; Erdélyi a „Kuthyzmusról”, Szemere Miklóshoz írt levélben: 1841. május 24, uo. 164.

A magyar romantika esztétikai nézeteiről ld. Romantika és realizmus c. tanulmánykötetemben a 8., 24., 25. lapokat; Toldy tudósítása a Kisfaludy Társaságról, Erdélyihez írt levélben: 1858. június 8; az „egyezményes” vitákról: VAJDA GYÖRGY MIHÁLY: Az egyezményesek, 1937; az Athenaeum Hegel-vitájáról: uo. 9., 16., 19. lapokon; Erdélyi vitairatáról: uo. 40.; a magyar „hegelianusokról” ld. Erdélyinek Szentpétery Sámuelhez írt levelét: 1856. január 28.; Kramarcsik levele a Hegel-kultuszról: 1840. május 9, Fontes II. 115.; Eötvös és Lukács Móricz aggodalmairól, a nyugati kapitalizmus jelenségei miatt ld. Eötvös-monográfiám 53—74. és 123—128. lapjait; Kriza munkásságáról: GYULAI PÁL: Két ó-széki népdal, Szépirodalmi Figyelő, 1862. II. évf. 12—16. sz. (Gyulai Pál kritikai dolgozatainak újabb gyűjteménye, 1927); Erdélyi levele Szemere Miklóshoz, népdalgyűjtési szándékáról:

1841. február 13, Fontes II. 149.; Erdélyi népdalgyűjtésének értékelése: ORTUTAY GYULA: A magyar népköltési gyűjtemények története, Ethnographia-Népelet. 19 39, 3—4. sz.; továbbá ugyanő: Kriza János, (az Irók, népek, századok, 1960. c. kötetben) Erdélyi levelei az Akadémiahoz, a népköltészeti gyűjtés ügyében: 1843. december 30, Fontes II. 200.; a gyűjtők levelei: Pesty Frigyesé: 1846. július 2, uo. 270.; Pintér Endrée: 1844. november 8., uo. 234., ugyanő: 1844. június 19., uo. 219., Dobay Jánosé, 1844. május 5., uo. 218., Kelecsényi Józsefé: 1844. március 1. körül, uo. 212., Székely Ádámé: 1846. július 12—13., uo. 276., Szeberényi Lajosé: 1844. június 22., uo. 220.

A szövegben szereplő Erdélyi-íráások lelőhelyei: Egy századnegyed a magyar szépirodalomból: PN 1855 (Kisebb prózái, 1865); Pályák és pálmák: BSz. 1867 (hasonló című kötetében, 1886); Vörösmarty Mihály: Irodalmi Ór, 1845 (uo.); Egyéni és eszményi: Szépirodalmi Szemle, 1847 (Kisebb prózái); Petőfi Sándor: Divatcsarnok, 1854 (Pályák és pálmák); Berzsényi Dániel: Szépirodalmi Szemle, 1847 (uo.); Vörösmarty Mihály: Irodalmi Ór, 1845 (uo.); Magyar líra, 1859: BSz 1859 (Tanulmányok, 1890); Népköltészetről: Kisfaludy Társaság Évlapjai, 1842 (Kisebb prózái); A magyar népdalok: Magyar Népdalok és Mondák, II. 1847, Népköltészetünkről címen (uo.); Népköltészet és kelmeiség: Szépirodalmi Lapok, 1853, Népköltészet körül címen (uo.); Népköltészetünk a külföldön: PN 1851 (uo.); Arany János: PN 1856 (Pályák és pálmák).

István Sötér

LE DÉVELOPPEMENT DE LA THÉORIE DE LA TENDANCE POPULAIRE DANS LA LITTÉRATURE HONGROISE

Le processus le plus important dans la littérature hongroise des années succédant à la répression de la lutte pour l'indépendance de 1848, est le changement qui intervient dans la tendance populaire-nationale. L'étude de Sötér facilite la compréhension de ce processus en esquisant la carrière de János Erdélyi, créateur de la théorie, de l'esthétique de la tendance populaire, de l'école populaire-nationale dans la littérature hongroise. La carrière de János Erdélyi marque non seulement l'épanouissement de cette théorie, mais quelques étapes de sa carrière rappellent aussi les changements de cette théorie qui ne tarderont pas à se manifester après la chute de la révolution. L'essai fait ressortir que c'est l'application de la méthode, de la dialectique de Hegel qui, avant tout, détache Erdélyi de l'esthétique du romantisme de l'ère des réformes nationales ou de celle de l'époque encore plus ancienne de la classicisation. Toute la conception littéraire de l'homme de lettres hongrois, toutes ses idées sur la tendance populaire se fondent sur les théories de Hegel. Pour développer la théorie de la tendance populaire dans la littérature, Erdélyi fait le premier pas en démontrant que l'école „idéale” classique est périmée. A „l'idéal” il oppose „l'individuel”, à l'imitation de la littérature mondiale — le national et le populaire. Il ne manque pas de faire un deuxième pas en élaborant la théorie du rôle de la poésie populaire. Dans sa conception, comme par ailleurs dans toute la tendance populaire de la littérature, la poésie populaire est un des témoignages de l'évolution bourgeoise qui se produit dans la littérature hongroise.

Par la suite l'étude rend compte de la manière dont se forme l'esprit contraire à la poésie politique chez Erdélyi. Les principes de Hegel opposés à l'engagement dans la littérature, ainsi que l'idéal de la chanson populaire y jouent un rôle profondément.

La découverte de la poésie populaire a entraîné les recherches sur celle-ci. Erdélyi, tout en participant à ce travail, fait déjà observer qu'il est souhaitable d'intégrer dans notre propre civilisation le maximum de la civilisation des nationalités qui habitent la Hongrie. Le trait le plus marquant de sa théorie sur la poésie populaire est la tendance démocratique. Jetant un coup d'oeil en arrière, sur la dizaine d'années qui ont précédé la date historique de 1848, Erdélyi qualifie le culte de la poésie populaire d'alors comme un phénomène de caractère politique, social et démocratique. Or, par la suite, il finit (tout comme Arany et Gyulai) par attribuer à la tendance populaire une signification uniquement esthétique ou théorique.

En dernière analyse Erdélyi, qui voulait dépasser le classicisme de même que le romantisme par la création d'un nouvel idéal de poésie reposant sur la poésie populaire, a contribué au développement de la nouvelle littérature hongroise bourgeoise et nationale, mais aussi à la naissance de la poésie révolutionnaire représentée par l'oeuvre de Petőfi, qui justement grâce à son caractère révolutionnaire a atteint des hauteurs que la tendance populaire n'avait pas visés.